

КОВИЉКА ЛЕТИЋ

ШКОЛЕ У ТАКОВСКИМ СЕЛИМА ОД 1804. ДО 1912. ГОДИНЕ

КОВИЉКА ЛЕТИЋ
УУ 11000 Београд
Расинска 9

УДК 371 (497.11)
„1804/1912“

Међу најстарије школе у таковском срезу спадају савиначка (радила од 1804. до 1842. као приватна), љутовничка (од 1812. до 1840. такође приватна), брусничка и враћевшничка. Брусничку школу је, о свом трошку, отворио Јован Обреновић. Манастирску школу у Враћевшници је основао Мелентије Павловић, а она је његовом смрћу (1833) престала да ради. Отворена је тек после 30 година. Брусничка школа одласком Јована Обреновића из Бруснице у Чачак није такоређи ни престајала да ради, јер је убрзо постала „правитељствена“. Овај статус имала је до 1841. године, када је постала општинска. Наредне године отворена је школа у Брезни, коју је, такође, издржавала школска општина (брезанска). Од народа црногорског среза купљен је два пута годишње, заједно са „правитељственим“ данком, и школски прирез, из кога је давана плата учитељима, али и издржавана школа. До 1852. народ црногорског среза давао је два, а потом четири гроша годишњег приреза. Овај школски прирез, који је стално повећаван, није се водио одвојено од општин-

ског, па су општине прво подмиривале своје трошкове, а школама давале што остане. Најчешће није остајало ништа! Осим ове невоље, села и општине из других срезова избегавале су да дају прирез таковским школским општинама у чији састав су, због близине школе, по одобрењу министра, улазиле.

До 1891. таковски срез се звао црногорски. Године 1891, када је отворена школа у Такову, прозван је таковским. Имао је школске 1892/93. девет школа, а требало је да их буде много више, тим пре што је таковски срез био међу највећима у рудничком округу. Једну школску општину сачињавало је пет и више села, из којих се, због удаљености школе и скученог школског простора, већина мушке деце није могла школовати. Школе су једна од друге биле удаљене више од два сата хода, већина их је имала само једну учионицу, због чега се годишње могла уписати тек петина првака. Школске 1902/03. у целом таковском срезу наставу је похађало само 28 девојчица.

Наставу је ометало превасходно то што многи ученици, због велике удаљености нису стизали, нарочито зими, на време у школу. Главна сметња су, међутим, биле лоше школске зграде, неопремљене, без уређених књижница, о чему су општинске и средња власт слабо бринуле. Учитељ у Брезни је, рецимо, за свој новац куповао креду, писаћи материјал и послужитељу помагао да се прехрани. Иако претежно сиромашни, становници овога среза су желели да школују, не само мушку, него и женску децу. Број ђака је, из године у годину, повећаван, па је школске 1911/12. године у 12 таковских школа уписано 1.643 дечака и 205 девојчица.

ШКОЛА У БРУСНИЦИ

Када је ратовима Аустрије и Турске у XVIII веку разорено насеље Рудник, седиште рудничке нахије премештено је у Брусницу. Које због насељавања новоселаца, које због притешњености међу брдима и стрминама, Брусница, седиште старешине рудничке нахије Јована Обреновића до 1832, није могла да се шири, па ће овај статус након 1856. године изгубити. Јован Обреновић ће у њој, у једној од својих кућа (близу дворца), отворити школу, чијег ће учитеља Филипа Еуфимијевича „из сопствене касе“ плаћати. Сем тога, учитељ и ученици (којих беше 26) добијаху у његовом дому бесплатно храну („препитаније“).¹ Међутим, ова је школа, по Јовановом одласку (1832) у Чачак за старешину и пожешке нахије, престала да

ради. Брусница три наредне године није имала школу да би 1835. одлуком Попечитељства просвештенија (по којој се у сваком округу могу основати по две државне школе) добила државну школу. За смештај је купљена кућа близу суднице. Њен први учитељ био је Јефтимије Косировић, родом из Бановаца (варадинска регимента у Цесарији), 35-годишњак, брачан, средњих способности, доброг владања.² Пре тога је шест и по година учитељевао у Чачку. Учио је 42 ученика „млађе класе“. Плата му је (учитељи државних школа примали су много боље и редовније плате од оних у општинским и приватним) била 100 талира годишње све до 1840, када је кнез Михаило Обреновић издао решење „да општине саме издржавају своје школе и да то важи од идућег Ђурђевдана“. О томе је начелник рудничког округа обавестио брусничку општину додавши „да она сада треба са учитељем да се погоди око плате“, што је, дабоме, и учињено.³ Косировић је учитељевао три године у Брусници. Потом је премештен, не знамо где, а наследио га је Петар Недељковић из Лозња (округ руднички), двадесетчетворогодишњак, који је основну школу завршио у Брусници, а богословију у Београду. Брусница му је била прво учитељско место. За девет месеци службе показао се способним и достојним свога позива. На његово место школске 1841/42. године долази Радоје Јовановић, свршени богослов из Топионице, (округ крагујевачки). Број ученика се смањио на 23 од како је општина почела финансирати школу и родитељи били обавезни да снесу део трошкова школовања.

Имамо и списак ученика из ове школске године.⁴

То су „букварци“, класа прва: Александар Милутиновић из Синошевића (12 година), син Марка земљоделца „худог стања“; Илија Ивановић из вароши Бруснице (11), син Вучка, абаџије, добростојећег; Евстратије Григоријевић из Калиманића (13), синовац Неше Стефановића, абаџије, средњег стања; Милал Протић из села Бруснице (14), стипендиста („благодејанац“) Томе Миловановића, протопресвитера, доброг стања; Јаков Протић из села Бруснице (13), „благодејанац“ Томе Миловановића, протопресвитера, доброг стања; Марко Георгијевић из вароши Бруснице (13), „благодејанац“ Господина Милинка Георгијевића члана Славног Суда округа рудничког, доброг стања; Павел Вујић из села Бруснице (12), син Михаила Вујића, земљоделца, средњег стања. „Часловци“, класа друга: Александар Миловановић из Луњевице (11), син Димитрија, средњестојећег земљоделца; Воин Георгијевић из вароши Бруснице (11), син добростојног Милинка, „члана Славног Суда округа рудничког“; Василије Радојловић (15), син Милана Радојловића из Мајдана, земљоделца средњестојећег; Василије Вујић из села Бруснице (11), син Михаила, земљоделца, средњег стања; Димитрије Василијевић из села Бруснице (15), син Василија, земљоделца — „худника“; Иван Томић из Луњевице (13), син Радована, земљоделца — „худостојећег“; Милан Томашевић из Лочеваца (15), син Петра, земљоделца — средњака; Мишија Миловановић из вароши Бруснице (12), брат Арсенија Миловановића, кафеџије средњебогатог; Максим Протић из села Бруснице (12), стипендиста — „благодејанац“ Томе Миловановића, прото-

пресвитера брусничког, доброг стања“. Псалтирци — класа трећа: Андреј Јевтовић из села Бруснице (12 година), син Ефимија Маријановић, земљоделца „средњег имућа“; Вељко Христић из вароши Бруснице (7), син Христифора Бобића, терзије који добро стоји; Димитрије Пауновић из села Бруснице (10), син Пауна Мартиновића, „худног земљоделца“; Јефрем Нешковић из села Бруснице (11), син Ивана Нешковића, земљоделца — „худника“; Марко Теодоровић из села Бруснице (12), син Теодора Николајевића, „худностојећег земљоделца“; Милош Михаиловић из Мајдана (11), брат Милисава Михаиловића, „земљоделца худног стања“, и Радивоје Јевтовић из вароши Бруснице (7), син Остоје Јевтовића, терзије добростојећег.

Ђаци су, видимо, дељени по књигама из којих су учили (на „букварце“ — први разред, „часловце“ — други разред, и „псалтирце“ — трећи разред). Ђака је било највише из села Бруснице, чији су родитељи „земљоделци худог стања“ (седам). Тома Миловановић, протопресвитер (први свештеник) доброг имовног стања, издржавао је три ђака из села Бруснице. Из вароши Бруснице наставу је похађало шест ђака, чији су родитељи били добростојеће занатлије (абација, кафеџија, двојица терзија). Милинко Георгијевић, „члан Славног Суда округа рудничког“ добростојећи издржавао је два ђака из вароши Бруснице. Преосталих седам су долазили из ближих и удаљенијих села рудничког округа (Луњевица, Мајдан, Лочевци, Синошевићи и Калиманићи), а родитељи су им земљоделци (три средњег, три „худог стања“, један абација). Здравље ученика било је добро, изузев двојице: Павел Вуић, првак „од ватре добио чурук у леву ногу“, а његов брат Василије, другак, био је „косноречив, тапав“. Ученици су били различите старости (од седам до 15 година).

Јовановићу, способном и вредном учитељу (раније је учитељевао у Чачку), начелник рудничког округа обећао је плату од 100 талира годишње, али му је брусничка општина давала само 42 талира, због чега се, узалуд, жалио Попечитељству просвештенија и због чега се, после трогодишњег учитељевања, запопио. Тада су житељи црногорског среза, у циљу даљег просвећивања своје младежи, одлучили да драговољно скупљају по грош за издржавање учитеља.⁵ О томе ће дознати начелник рудничког округа од среског начелника (црногорског) и обавестити Попечитељство просвештенија, које ће у Брусницу послати Обрада Георгијевића, свршеног богослова, родом из Ботуња (округ крагујевачки), двадесетогодишњака, „приличних способности и владања доброг“. Брусничка општина плаћаће му 60 талира годишње. Имаће, уз то, обезбеђен стан и огрев. Учиће 29 ученика, који ће лепо рачунати, читати, писати и певати. Њихов успех ће школске 1845/46. године бити „приличан“. Међутим, брусничка школа се налазила на незгодном месту — у близини тамнице окруж-

ног начелства.⁶ Прозори су били окренути према апсани, која је одвлачила ученичку пажњу. Прваци и другаци су учили у веома малој, мрачној и прљавој соби, широкој 11 а дугачкој осам стопа, „прокишњавајућој“. Трећаци и четвртаци учили су у унајмљеној кући, која, такође, није одговарала за наставу. Али, Брусничани, чекајући премештање варошице на реку Деспотовицу, нису размишљали о грађењу нове школе, која је требало да буде код општине.

Брусничка школа, једина у рудничком округу, школске 1848/49. године била је четвороразредница. Први разред (са 42 ученика) и други (са 36) учио је Тодор Недељковић, а трећи и четврти (са 34 ученика) Петар С. Марјановић. На Недељковића су се жалили ђачки родитељи Попечитељству просвештенија — да је немаран и суров. Истицали су да код њега, који није ни за једну службу народну, неће да шаљу децу. Тражили су да се он уклони и да им дође блазнавски учитељ Јаков Миливојевић, кога народ овог краја одлично познаје, честит и „добронараван“, човек; плаћаће му 100 талира годишње. Међутим, на место премештеног Недељковића, постављен је Милош Марисављевић, који ће, убрзо, отићи из Бруснице. Учитељ III и IV разреда Петар С. Марјановић жалио се Попечитељству просвештенија да му брусничка општина није дала стан, који му по закону припада. „А ја сам — рећи ће — оптерећен фамилијом и као сирот не би могао плаћати квартир. То што општина брусничка каже да нема откуда да ми плаћа стан није истина јер има прихода од панашура светосавског који се сваке године одржава у Брусници, па приходе од кантарине, меанске аренде, а нигде не троши осим што млађем учитељу даје 60 талира годишње плате.“⁷ И овај учитељ је морао да оде из Бруснице, а новопостављени је био Петар М. Средојевић, родом из Враћевшнице, свршени богослов, дотадашњи учитељ у Моравцима (срез качерски). Од 1856. године у брусничкој школи су службовали Стефан Костић (рођен у Сремским Карловцима, где је изучио основну српску и немачку школу и целу гимназију) и Милан Ружић (из Негришора, срез драгачевски, који је изучио основну школу у Чачку и богословију у Београду). Костић је постављен за учитеља старијих разреда (трећег и четвртог), а Ружић је учио прваке и другаче. Међутим, ова два учитеља су остала само две године у Брусници, јер је, те 1856. након решено „измештање варошице Бруснице“ на десну страну реке Деспотовице. Седиште начелничества округа рудничког више није било у Брусници, него у новоподигнутој варошици Деспотовици (названој по имену реке која кроз њу протиче). Брусничка школа ће престати да ради када су

њени учитељи Стефан Костић и Милош Ружић, премештени у новоотворену школу у Деспотовици (од 1859. године — Горњи Милановац).

Све до 1894. године Брусница ће бити у саставу горњомилановачке школске општине. У тој години ће се разгруписавањем општина у рудничком округу, формирати као засебна школска општина, којој ће припасти села: Брусница, Семедраж, Луњевица, Јабланица и Грабовица. Са овим селима чинила је и политичку општину. Али, при брусничкој школској општини била су и два села која су припадала мајданској политичкој општини: Неваде и Велереч.

На основу извештаја учитеља Радослава Ђукнића од 1. новембра 1895. године, дознајемо да школа ради у горњомилановачкој школској згради (заједничкој) и да 79 првака и другака у једној учионици учи Василија Арнаутовић, а у другој учионици 34 трећака и четвртака. Учионица првог и другог разреда била је тескобна за тако велики број деце, па је један број њих отпуштен. Наредне школске године број ученика нарастао је на 145, па ће министар просвете и црквених дела одобрити „отварање трећег одељења“. За трећег учитеља ће доћи Велимир Цветковић, који ће учити трећаке и четвртаке, а новопостављена учитељица, Лепосава Ристић, другаке. Милева Радвановић учиће прваке. Светислав К. Матић, надзорник за школе у рудничком округу, известиће министра просвете да су се школске 1901/02. године у брусничку школу уписала 123 првака и да за њих треба оформити два одељења и поставити још једног учитеља. Та два одељења првака учиће новопостављени учитељски брачни пар Роксанда и Драгутин Зисић, другаке (61 ученик) — Милева Радвановић, трећаке (61 ученик) — Лепосава Ристић и 67 четвртака — Велимир Цветковић, управитељ.

Будући да је брусничка школа имала право на половину горњомилановачке школске зграде, она није могла да смести овако велики број ученика. Због тога су се школски одбори брусничке и горњомилановачке школе састали у фебруару 1903. године и погодили да цела зграда припадне брусничкој школи. Пошто је одбор горњомилановачке школе одлучио да се ученици горњомилановачке мушке школе од 1. септембра 1903. године сместе у зграду Грађанске школе (јер је тамо било довољно учиниоца за све ученике), продао је своју половину зграде са плацем брусничкој школи за 4.000 динара у сребру и са исплатом у три рате.⁸

Школске 1902/03. брусничку школу похађало је 300 ученика и само једна ученица. Учило их је шест учитеља. Прваке (два одељења) — Драга Главашевић и Марија Кишпатић, другаке (два оде-

љења) — Милева Поповић и Јулијана Лазић, трећаке — Милан Лазич, а четвртаке — Велимир Цветковић, управитељ. Оба учитеља су изучила учитељску, а све четири учитељице — вишу женску школу.

Брусничка школа није имала собу за ноћевање, па су ученици из удаљенијих села (Грабовице, Јабланице, Семедража и Сврачковаца) неуредно долазили на наставу. Међутим, у пролеће и јесен неуредно су долазили и ђаци из оближњих села — родитељи су их задржавали да им помажу у пољу и на њиви. Брусничка општина ништа није чинила да такве родитеље натера да уредније шаљу своју децу на наставу. Осим нередовног похађања наставе, велику бригу учитељима задавале су болести ученика. Тако је у новембру 1906. године за кратко време умрло пет ђака из Бруснице и пет из Јабланице — од шарлаха, који се ширио на сва села.⁹ Окружни физикус, др Милан Дамјановић, прегледавши ђаке, предложио је министру просвете да се настава обустави три месеца. Међутим, Милан Лазич, управитељ школе, препоручио је министру просвете да због тога што је скоро целе 1903. године „школа била распуштена“ услед епидемије шарлаха и што је то одсуство много штетило настави, да у овој, 1904. не треба целу школу распуштати, него само отпустити оне ученике у чијим кућама је зараза. Министар просвете је ово одобрио.

Када је Петар Ј. Поповић, надзорник, прегледао школе у таковском срезу крајем школске 1907/08. године, стање брусничке овако је описао: „Прозори и врата су много рабатни, прилаз школи неподесан а степениште веома стрмо, али ако би се све ово оправило школа може још послужити“. Наставу су походили: 304 дечака и 16 девојчица. Учили су их: два одељења првачића — Марица Ивановић и Марија Кишпатић, два одељења другака — Милева Поповић и Милица Милићевић, трећаке — Милан Лазич, управитељ, и четвртаке — Велимир Цветковић. Школске 1911/12. године уписано је 254 дечака и 28 девојчица, а учили су их исти учитељи и учитељице.

ШКОЛА У ВРАЂЕВШНИЦИ

Пре првог српског устанка школе у Србији биле су веома ретке, па су због тога они који су желели да буду попови или калуђери учили да читају и пишу по манастирима код калуђера или код попова по селима. У манастирима су учили многи познати људи Србије крајем XVIII и почетком XIX века. Мелентије Павловић је око 1786. године био ђак манастира Враћевшнице, где се (не знамо кад)

закалуђерио и где је 1810. постао игуман.¹⁰ Потом је, у Београду, био први митрополит Србин, после бројних митрополита Грка. Оно се заузимао за набавку штампарије за штампање српских књига.

Манастир Враћевшница, задужбина Радича Поступовића, великог челника деспота Ђурђа Бранковића, саграђен је 1431. године на јужном подножју планине Рудник. Недалеко од манастира била је, према опису Јоакима Вујића (који је 1826. путовао по Србији) лепа манастирска школа, коју је „високопреподобни“ Мелентије Павловић, архимандрит, „својим иждивенијем (издавањем) и трудом благоизволио основати и у којој је 12 ученика учио Симеон Зорић из Цесарије“. Зорић је од Мелентија Павловића годишњу плату и храну добијао. Око 1830. године у овој школи био је ученик Вићентије Кресојевић (рођен 1824. године у Горњој Црнући, изучио две године богословије у Београду), који је 1870. постао ту у манастиру архимандрит, а три године потом — ужички владика.¹¹ За живота (умро је 1882. године у Београду и сахрањен у Враћевшници) одлучио је да своје имање остави у задужбину, из које би се најпре издржавали добри сиромашни ђаци из његове родбине. Ако таквих не буде у његовој родбини, ни у Горњој Црнући, задужбина би издржавала такве из целе Србије и ма откуда. Задужбином би управљало Министарство просвете „уз припитивање“ Просветног савета. После смрти Мелентија Павловића (умро од водене болести 1833. и сахрањен у великој београдској цркви) манастирску школу код Враћевшнице више није имао ко да издржава и она је престала да ради.

Тек после 30 година, почетком 1864, председници општина белопољске, доњоцрнућке и липочке, које су припадале враћевшничкој школи, обавестили су министра просвете и црквених дела да је школско здање у Враћевшници у посве рђавом стању и неупотребљиво и да што пре треба подићи нову школу.¹² Градња је почела у пролеће 1865. и за нешто више од годину дана Враћевшница ће добити, код самог манастира, стамену школску зграду, у којој ће почетком 1867. бити уписано 70 ученика. Учитељ ће им бити Милан В. Поповић из Прњавора, који је завршио три разреда полугимназије у Крагујевцу. Службоваће у Враћевшници три године. Уместо њега ће, на две године, доћи Јеврем Маринковић, а уместо Маринковића, на пет година, Арсеније Јовановић. Од 1880. године у Враћевшници ће се заучитељити Хранислав Петровић, који ће обавестити министра просвете и црквених послова да у школи борави 20 ученика и да им је потребан даноноћни надзор. Тај надзор би, по њему, требало да буде брига општине, којом је незадовољан, јер од ње није добио „даћ

ораће земље“, што му по закону припада.¹³ Иако врло добар учитељ, морао је, закавжен с председником општине и школског одбора, напустити Враћевшницу, у коју ће, потом, доћи Мирко Пејић из Крагујевца, „трудољубив младић“, свршени богослов. Учиће сам 70 ученика и све предмете лепо предавати. Међутим, Пејић је у августу 1886. молио министра просвете да га разреши дужности, пошто је решио да продужи духовне науке у Русији, што му је одобрено.¹⁴ Пејићев наследник Мијаило Красојевић учио је преко 100 ученика, који су се просто гушили у једној учионици. Многи су, стога, отпуштени. Уз то, школа је била на месту склоњеном од сунца, кога, ни у сред лета, није имала више од седам — осам сати. Због тога је требало изградити другу и на другом месту. Председник враћевшничке општине предлагао је да се зграда постави у близини главног пута Крагујевац — Горњи Милановац, где су суд враћевшничке општине, манастирска механа, неколико кућа и дућана.¹⁵ Међутим, од грађења нове зграде се одустало, јер је општина била у новчаној оскудици. Стога је школски одбор предложио да се школа код манастира прошири станом (учитељу би се, при школи, саградио нови стан) и општинском судницом, удаљеном 15 минута, која је од тврдог материјала. Овај предлог министар просвете је 18. августа 1889. одобрио. Од општинске суднице, без велике преправке, начињени су учионица, стан за једног учитеља и кујна са собом за боравак ученика. Прваци и четвртаци, којих је било укупно 47, премештени су у ову учионицу преправљену од општинске куће, а за учитеља им је одређен Мијаило Красојевић. У школу код манастира дошао је Јеврем Маринковић, са 24 године службе (премештен из прањанске школе, која је, због рђаве зграде, била затворена), за учитеља 54 другака и трећака. Он ће после неколико месеци молити министра просвете и црквених дела за премештај жалећи се — да се школа налази на незгодном месту, у дубодolini, и да је учитељски стан сасвим мемљив, због чега му је седморо деце, откако је овде, болешљиво.¹⁶ Маринковић је био незадовољан и слабом оценом коју је добио на испиту претходне школске године у прањанској школи од изасланика Стеве Давидовића.

„Кипа је напољу јако пљуштала — писао је министру просвете — па су, како деца, тако и присутни, дремали, а изасланик је нешто био зловољан, те ми је, баш када треба да добијем повишицу плате, утранио двојку коју за мојих 24 године службе никад нисам добио. Тиме ме је збунио и памет ми помакао. И још ме месечном платом казнио да сам морао месец дана ићи код добрих домаћина и леба просити како би седморо своје деце хранио. Уз то, напредњаци су ме без трага отерали те нисам стигао да јавим министру како је изасланик погрешно у оцењивању“.¹⁷

Маринковић није добио премештај, јер је 9. августа 1890. (видимо то из његовог извештаја) обавестио министра просвете „да враћевшничка школа није оправљена, да цела зграда прокишњава, штукатор је опао, двориште разграђено. Велики број првака и другака (преко 90) није могао да стане у једну учионицу па је школски одбор одлучио да се 10 ученика који су најмлађи отпусти за ту школску годину што је министар просвете одобрио“.¹⁸ Да би се сва деца спремна за школу могла уписати, начелник таковског среза је 13. фебруара 1892. известио министра просвете шта је са окружним инжењером учинио да се ученици враћевшничке школе сместе у кућу покојног владике Вићентија у Горњој Црнући, „која потпуно одговара за школу“.¹⁹ Та зграда је потпуно одговарала новој намени, јер су у њој, поред две учионице и учитељског стана, постојале и две собе за преноћиште ученицима. Ову су школу Рудничани звали „Горња“, а ону, која је 1889. године смештена у зграду бивше општинске суднице — „Доња“. Једна од друге биле су удаљене један пешачки сат. У фебруару 1894. године за учитељицу првака и другака у „Доњој школи“ постављена је Лепосава Ђорђевић, која је школске 1894/95. године службовала само два месеца, због чега су њени ђаци на годишњем испиту добили слабу оцену и сви понављали разред. Школски одбор молио је министра просвете и црквених дела да се ова учитељица премести из враћевшничке школе пошто су родитељи поноваца незадовољни што им деца понављају разред, поготову они сиромашни, који децу једва школују.²⁰ Новопостављени учитељи Доње враћевшничке школе били су брачни пар Јулијана (учитељица првака и другака) и Милан Лазић (учитељ трећака и четвртака), из чијег извештаја о стању школе дознајемо: да је бивша општинска судница, у којој је „Доња школа“, била раније кућа једног враћевшничког трговца и да је враћевшничка општина, купивши ту кућу, купила и неке дворишне грађевине, које су, осим једне сушнице за шљиве, распродате. Сушница не би сметала школи да у њој није радило 20—30 радника, који су викали и псовали, што је учитељу и ученицима сметало у настави. Свему овоме беше крив председник школског одбора, односно председник општине, који није знао или није хтео да зна да у самој близини школе тако нешто није смело да постоји. У октобру 1896. министар просвете наредио је начелнику рудничког округа да заповеди суду враћевшничке општине да уклони сушницу из школског дворишта чим се сушење шљива заврши.²¹

Школске 1897/98. у „Доњој школи“ службовали су Арсеније Радовановић (учитељ трећака и четвртака и управитељ школе) и

Анка Обреновић (учитељица првака и другака), а у „Горњој школи“ Недељко Бакић (учитељ другака, трећака и четвртака) и Косара Обреновић (учитељица првака). У обе школе ђаковало је преко 220 ученика: у „Доњој“ 136, а у „Горњој“ 92. Међутим, много ученика, нарочито у „Доњој школи“, нередовно је долазило на наставу, због чега је Арсеније Радовановић, управитељ, кривио председника општине, који није ништа учинио да се, због тога, изрекну казне њиховим родитељима.

До почетка школске 1899/900. године враћевшничку школску општину су чинила села из две политичке општине: горњоцрнућке (срез таковски, округ руднички) и баранске (срез грузански, округ крагујевачки). Села из баранске политичке општине (Љуљаци, Брестовац и Баре) веома су неуредно предавала школски прирез враћевшничкој школи, због чега је горњоцрнућка општина захтевала од школског надзорника за руднички округ да „подејствује“ код министра просвете да се ова села издвоје из заједнице враћевшничке школе и образују засебну школску општину. Сретен Пашић, школски надзорник за руднички округ, писао је министру просвете: „Мишљење горњоцрнућке општине је умесно — да се села из баранске политичке општине која чине враћевшничку школску општину издвоје и образују засебну школску општину — јер би тиме било прекинуто тужакање због приреза који ова села из друге политичке општине не предају“,²² што је усвојено. Међутим, Љуљаци и Брестовац ће се жалити министру просвете да им је школа у Барама, којој су требало да припадну, удаљена преко два пешачка сата хода, да би им деца морала прелазити преко воде и беспутних брда до ове школе, па желе припадати много ближеј враћевшничкој школи, у чијој су оправци учествовали. Брестовчанима је молба усвојена. Сем њих, у враћевшничку школску општину улазила су села: Враћевшница, Горња и Доња Црнућа, Бело Поље, Липовац, Доња и Горња Врбава, Каменица, Кнежевац и Коњуша. Доња и Горња Црнућа удаљене су три, Липовац два, а најудаљенија су: Доња Врбава — 10, Горња Врбава — седам, Кнежевац — седам, Каменица — шест, Бело Поље, Коњуша и Брестовац — по пет километара. Љуљаци су припали баранској школској општини.

Почетком школске 1900/01. у „Доњој школи“ учитељевао је Арсеније Радовановић, а у „Горњој“ Недељко Бакић. Учитељицама Анки и Косари Обреновић одобрено је одсуство до свршетка учитељског распореда. Радовановић и Бакић, заузети својим разредима, нису могли да уче разреде ових учитељица, па је у „Доњу школу“ до-

шла Марија Станишић, свршени ђак више женске школе, а у „Горњој“ — нико услед недостатка учитељског кадра, због тога су прваци и другаци распуштени до краја школске године. Пошто је наредних неколико година ова школа „измењала неколико учитеља“, школске 1904/05 овде је радила „стална учитељица“ Надежда Зебић са изученом вишом женском школом. Управитељ враћевшничке школе, Арсеније Радовановић, обавестио је министра просвете да установи није предат школски прирез ни за ову, ни за претходне три године, због чега је школа у крајњој беди па не може ни послужитељу да изда плату.²³ Нарочито је у лошем стању била „Доња школа“: ограда на дворишту пала, скамије првог и другог разреда сасвим „поништене“, па су ученици морали да стоје или седе на патосу. Бројност ученика непрестано је расла, што је доказ да се мењала свест њихових родитеља и да их је све више желело да школује децу. Тако се почетком школске 1906/07. у „Доњој школи“ пријавило за упис више од 100 првачића, због чега је за њих требало обезбедити посебну учионицу.

У јулу 1907. године у „Горњој школи“ одржан је испит, о чему надзорник Димитрије Ћосић извештава министра: хвали Божицара Топаловића (родом из Липовца, срез таковски), дипломираног учитеља, који је учио трећак и четвртаке и који је све предмете лепо обрадио. Сви ученици су лепо писали, читали, разумевали прочитано и лепо се понашали: „Овај млади наставник био је пример својим друговима — учитељима и пример целој околини“.²⁴

Када је крајем школске 1907/08. године Петар Ј. Поповић, надзорник у таковском срезу, прегледао 12 школа овога среза, нашао је да „Доњу школу“, иако најбројнију са ученицима, треба затворити, јер је „најгора у рудничком округу“. Нарочито учионица првачића (бивша ђачка соба за спавање), која је веома ниска, са малим прозорима. Обе школске зграде налазиле су се с леве стране главног пута (насипа) Крагујевац — Г. Милановац, у подножју планине Рудника, близу кућа са кошарама, шталама и оборима, одакле се сливала нечистоћа према школској згради. Двориште је било сувише мало за игру преко 150 ученика. Претварањем ђачке собе у трећу учионицу за првачиће, ученици више нису имали собу у којој би ручавали и склањали се од рђавог времена. Надзорник Поповић је предлагао министру просвете да се каменичкој општини, која материјално не помаже враћевшничкој школи, не дозволи школовање деце макар на неко време и да се враћевшничкој општини нареди да што пре почне градњу нове школе.²⁵

Школске 1911/12. у обе школе уписано је 194 ученика и 46 ученица. Преко четири године у њима су учитељевали: Љубомир Недељковић, управитељ, Наталија Зебић, Милица Марковић и брачни пар Недељковић (Надежда и Божидар) и постизали леп успех из свих предмета.

ШКОЛА У БРЕЗНИ

Почетком 1842. године брезанска црквена општина (села: Брезна, Леушићи, Срезојевци, Бершићи, Теочин, Коштунићи, Брајићи, Дренова, Лочевци и Љеваја) саградила је код брезанске цркве школу од слабе грађе, са просторијама непопатосаним. Овде се, почетком јуна 1842, уписало 11 „буквараца“ и један „часловац“. Први учитељ био је Никола Јеремић из оближњег села Прањана, двадесетчетворогодишњак са завршеном основном школом. Пронашли смо и ученички списак од 30. јуна 1842. године.²⁶

„Букварци“ су били: Арсеније Павловић (шест година син земљоделца из Брезне, у школу дошао 1. јуна 1842, у букварцу добар, на испиту средњи), Вељко Поповић (10, син свештеника из Бершића, у школу дошао 1. јуна 1842, у букварцу добар, на испиту средњи), Јован Павловић (10, син земљоделца из Брезне, у школу дошао 1. јуна 1842, у букварцу добар, на испиту средњи), Петрија Пантелић (6, син земљоделца из Брезне, у школу дошао 2. јуна 1842, у букварцу „кудо“ лоше, на испиту „кудо“), Димитрије Павловић (8, син земљоделца из Брезне, у школу дошао 17. јуна 1842, у букварцу средњи, на испиту средњи), Јован Теодоровић (13, син земљоделца из Коштунића, у школу дошао 17. јуна 1842, у букварцу средњи, на испиту слабо), Тапасије Георгијевић (10, син земљоделца из Прањана, у школу дошао 23. јуна 1842, у букварцу средњи, на испиту слабо), Димитрије Поповић (7, син свештеника из Бершића, у школу дошао 2. јуна 1842, у букварцу добар, на испиту добар), Велимир Пабливић (9, син земљоделца из Полома, у школу дошао 9. јуна 1842, у букварцу слаб, на испиту слаб), Вукосав Ивановић (8, син земљоделца из Леушића, у школу дошао 9. јуна 1842, у букварцу средњи, на испиту средњи), Јефрем Георгијевић (12, син земљоделца из Лочеваца, у школу дошао 1. јуна 1842, у букварцу средњи, на испиту одсуствовао). „Часловци“: Василије Гавриловић (14, син земљоделца из Брезне, у школу дошао 9. јуна 1842, у часловцу добар, у рукопису добар, на испиту добар, познавање „цивра“ — бројева, добар).

Као што видимо, ученици су различитих година, а родитељи су им, изузев једног („свјангчесник из Бершића“), земљоделци. Успех им је, углавном средњи.

После трогодишњег учитељства у Брезни Јеремић је премештен у Трнаву (срез трнавски, округ чачански), а заменио га је Јеврем Дамјановић, свршени богослов из Теочина, двадесетогодишњак приличних способности, владања доброг, али небрижљив, који је годиш-

ње примао 60 талира и имао бесплатан стан и огрев. Учио је млађи разред од 48 ученика, који су школске 1845/46. показали слаб успех. Начинио је злоупотребу продајом књижице „Разговор за образовање срца и душе“ Вула Дамјановића, трговца из Чачка, због чега је кажњен губитком јдномесечне плате.²⁷ Убрзо се запопио, а у брезанску школу требало је поново да дође Никола Јеремић. Међутим, против тога су били житељи брезанске, теочинске и бершићке општине, јер је он — истицали су — учитељујући раније овде „произвео такво замешатељство“ због кога се „и данас парница с њим води“.²⁸ Желели су да им учитељ буде Василије Петровић из Срезојеваца, који је врло доброг понашања. Али, Попечитељство просвештенија ипак им је послало Јеремића, који је првог течаја школске 1849/50. учио 36 првака и другака, а другог течаја — 35. Ђаци су му постигли добар успех. Задржао се у Брезни девет година. Након тога, по годину дана, учитељевали су у Брезни Милоје Поповић и Будимир Митровић. После њих Стојан Николић из Бањана (срез таковски), који је изучио три разреда гимназије и два богословије у Београду. Наследиће га Сава Шкрбић, родом из Лешнице (округ шабачки), са завршена два разреда гимназије у Београду, прилично способан учитељ. Међутим, старатељу школе Стевану Поповићу, свештенику, није одговарао, па ће га тужити начелнику таковског среза истичући да обавља учитељску дужност како не треба, што је ислеђењем сведока доказано, да, и кад нису празнични дани, напушта школу и одлази у околна села на свечарење, свадбе и преславе, често и у механу да се карта, а на чистоћу и ред у школи не пази, због чега је кажњен укором.²⁹ После две године, због неслагања са школским старатељем, морао је да оде из Брезне, а новопостављени учитељ беше Љубомир Павловић, родом из Пожаревца, са изучена четири разреда гимназије и седам месеци богословије. Из његовог извештаја о стању школске 1869/70. сазнајемо да је брезанска школа за време ферија оправљена, прозори су застакљени, соба за коначење ђака проширена и да је дограђена још једна соба за учитеља, па може служити још две године док се нова школа сагради. У августу 1872. године Павловић је, „по својој молби“, премештен у прџиловачку школу (алексиначки округ), а у Брезну је дошао Миливоје Смиљанић, богослов из Љубиша (округ ужички), и остао само шест месеци. Одобрен му је премештај у Каран док је карански учитељ Давид Петровић премештен на годину у Брезну, одакле је отишао у Белу Реку. И Љубомир Јаковљевић из Бершића ће учитељевати годину дана, након чега ће наставити изучавање богословије у Београду. Први брезански учитељ

са завршеном учитељском школом био је Владимир Љубичић, родом из Заграђа (срез качерски). Он ће у октобру 1875. извести министра просвете и црквених дела да је школа направљена пре 30 година (од слабе грађе), да је у низини, па се зими после подне, „због невиделице“, не држе часови, да су пећи у учионици и спаваћим собама изобијане и испрскале, да на вратима учионице и кујне нема браве. Затим: школа нема сунђер, креду, сат (због чега „отприлике“ почињу и завршавају се часови), огрев (па деца, слабо обучена, оболевају).³⁰ „Родитељ“, — каже учитељ — „доведе дете упише га и више о њему не брине“. Љубичић се више пута жалио министру на старатеља школе и општинске кметове, који за школу нису набавили најнужније ствари и нису јој обезбедили послужитеља. У мају 1877. Љубичић је, „по својој молби“, премештен у Коцељеву, а привремено га је заменио Стеван Поповић из Добриње (ужичке), који ће, после молбе Добрињана, да им се врати. Из извештаја Лазара Благојевића, следећег брезанског учитеља, види се да је школска зграда још непоправљена, прокишњава, нема учила, ни дрва. Потом је председник брезанског школског одбора обавестио министра просвете да је узет новац за набавку учила и огрева из општинске касе, да је општина, — да би јој се тај новац вратио — разрезала на сваку пореску главу шест чаршијских гроша, да је тај разрез покупљен од житеља Леушића, Бершића и Љеваје, а кметови Теочина, Коштунића, Брајића, Брезне, Дренове и Лочеваца нити су купили, нити „мисле да купе“ разрез.³¹ Брезанској школи ни наредне зиме није обезбеђен огрев, нити су дотрајале земљане пећи замењене гвозденим.

Грађењу нове школе у Брезни противила се Дренова, која је са Лочевцима до 1879. године припадала брезанској школској општини, а од тада ова два села су издвојена и са Шаранима планирала су да подигну школу на Савинцу. Када су изабрали место, направили план и предрачун (које су послали министру), чули су да краљ Милан Обреновић намерава да подигне школу у Такову, која им је ближа и чије грађене их, ако се придруже таковској школској општини, неће коштати.³² Због тога су упутили молбу министру тражећи да уђу у састав ове школске општине. Министар им је молбу одобрио и поручио начелнику рудничког округа да „подејствује“ да се кметовима Дренове изрекне казна због тога што нису предали прирез брезанској школи. И Љеваја је, потом, из истог разлога, тражила да се присаједини Такову, али Брезна није пристала на то: не би могла сама да доврши нову школску зграду. У томе је Брезну подржао министар просвете и препоручио начелнику рудничког округа

на нареди левајској општини да мора сносити сразмеран део трошкова за брезанску школу и да своју децу уредно у њу шаље, с тим да опет може тражити одобрење за припајање таковској школи кад буде готова.³³

У дотрајалој брезанској школи здравље учитеља Благојевића је нарушено, због чега је измолио министра просвете за премештај у Шутце. Наредни учитељ у Брезни био је Петар Дивнић, богослов, постављен је „на привремено“, јер није имао положен учитељски испит. Министар просвете је, не знајући да је нова школа у Брезни довршена, почетком 1886. препоручио начелнику рудничког округа да саопшти брезанском школском одбору да трошну, тескобну, мрачну и по здравље ученика штетну брезанску школу треба да затвори а да ученике, ако нова школска зграда није готова — преведе у околне школе.³⁴ Школски одбор у Брезни брзо је јавио министру да је у децембру 1885. отворена нова школа, у којој деца уче. Међутим, „у новом школском здању од тврде грађе с пространим и удобним учионицама дангубило је преко 70 ученика јер је учитељ Петар Дивнић рукоположен за ђакона у горњомилановачкој цркви“³⁵ Од јануара 1889. за „заступника учитеља“ постављен је Живко Анђелковић, несвршени ученик учитељске школе, који је био заузимљив, за кратко време постигао је леп успех у раду са ученицима. Међутим, он ће се у Брезни задржати само годину дана: пошто је намеравао да настави учитељску школу, умолио је министра да му уважи оставку на учитељско место.

Школске 1889/90. у Брезни су, због бројности ученика (постојала је и друга учионица), постављена два учитеља: Гавра Петровић, учитељ б1 првака и другака (који је, иако са завршеном учитељском школом, предавао механички, због чега су ученици на испиту те школске године показали слаб успех), и Јевта Радовић „заступник учитеља“ (који је постигао врло добар успех учећи 47 трећака и четвртака). Наредне школске године дошла су два нова учитеља: Зорка Стојковић (са изученом вишом женском школом) за прваке и другаке и Димитрије Марковић (са изученом учитељском школом) да учи трећаке и четвртаке. Сва четири разреда уредно је похађало 127 ђака. За седам година број ученика је нарастао на 157, па је министар одобрио „отварање трећег одељења и постављање трећег учитеља“. Нови учитељи су били: Даница Душмановић, учитељица првака, и брачни пар Купчевић — Живана, учитељица другака, и Михаило, учитељ трећака и четвртака, уједно и управитељ школе. Из Михаиловог извештаја од 26. фебруара 1898. дознајемо да је у

претходној школској години 18 четвртака завршило разред и да је требао да упишу продужну школу, која је, због тога што ју је похађало само шест ученика из оближњих села, затворена.³⁶ Председник брезанског школског одбора обавестио је министра просвете да се „школски прирез неуредно скупља и предаје школи“ и да се „неки председници општински покупљени прирез од народа потрошили на своје личне потребе и школу оставили у великој оскудици“. Министар просвете је препоручио начелнику таковског среза да свим председницима општина, које улазе у састав брезанске школске општине, нареди да измире дуг према школи — одмах.

Од 1901. године у Брезни учитељује само брачни пар Купчевић док је Даницу Душмановић министар просвете и црквених послова „по потреби“ преместио у Враћевшницу. Будући да је у тадашњој Србији број дипломираних учитеља био недовољан у односу на потребе, за учитеље су постављани и богослови, па је у Брезни школске 1902/03. Сима Ђорђевић, богослов, био учитељ трећака и четвртака и управитељ школе, а његова супруга Лепосава (са изученом вишом женском школом) — учитељица првака и другака. Ђорђевић се у свом извештају о стању школске 1903/04. жалио министру да је школа, због небриге председника брезанске општине Крсте Солујића, у очајном стању.

„Иако је овај председник — писао је Ђорђевић — примио у касу пореског одељења таковског среза 1893 динара општинског приреза школи је дато само 40 динара због чега сам још данас хтео прекинути предавања ма и по цену свог опстанка у служби, али су сами ученици обећали да ће носити воду и школу чистити, дрва цепати и пећи ложити, само да их учим, а све ово је била дужност послужитеља који је постављен, али је школу напустио јер му општина није издавала плату“.³⁷

Нека села брезанске школске општине — Коптунићи и Брајићи — веома су неуредно измиривала школски прирез. Брајићи су 1903. отворили своју школу, али су прирез брезанској школи из претходних, измирили тек после три године. Школске 1904/05. брезанску школску општину чинила су села: Брезна, Бершићи, Леушићи, Теоцин и Срезојевци. Школа је имала собу за ноћивање ђака из удаљених села. Те школске године у Брезни је отворена продужна школа, у којој су предавани српски језик и писање, рачун и пољопривредне поуке.

Пошто је брезанску основну школу похађало преко 200 ђака, поново су формирана три одељења: прво је чинило 50 првака, друго — преосталих 12 првака и 38 другака и треће — 57 трећака и 21 четвртак. Прво и треће одељење учио је управитељ Ђорђевић, а друго

његова супруга Лепосава. Трећи учитељ Владимир С. Смиљанић постављен је тек почетком другог полугодишта 1906/07. Смиљанић је 28. марта 1907. у листу „Одјек“ овако описао стање брезанске школе:

„Већ месец дана како у школи нема плајваза, сунђера, ни парчета креде. Учионички прозори су полупани, пећ је пукла па унутра дим а споља зима смета настави и учењу. Школска зграда је у таквом стању да је опасно у њој радити јер је подрум који се налази испод саме учионице пун воде, а с крова, од отопљеног снега млазеви воде падају у учионицу па су зидови до пола влажни а због влаге и мемле деца падају у несвест. Управитељ ми је објаснио и званичним документима уверио да села која чине брезанску школску општину дугују брезанској школи 3.156 динара а од те суме брезанска општина је незаконито расхатовала 1.173 динара уместо да је оправила школу, платила учитељима станарину, послужитељу плату. Школски одбор је изрицао новчане казне ђачким родитељима који су нередовно слали децу у школу, али општински суд уопште их није наплаћивао. Управитељ школе Сима Борђевић се због свега овога жалио начелнику таковског среза, окружном школском одбору па и самом министру просвете, али ни од кога није добио стварну помоћ и школи није омогућен правилан рад“.

Да се брезанска школа налазила у оваквом стању потврђује и Петар Ј. Поповић, надзорник за школе у таковском срезу школске 1907/08, наводећи, у свом извештају, да школи није предаван прирез и да је управитељ Борђевић принуђен да за свој новац купује креду и писаћи материјал, а служитељу, пошто му општина није давала плату, да не би оставио школу која има три одељења са више од 150 ученика, помагао да се прехрани. Уз то, брачном пару Борђевић није дата станарина у износу већем од 2.000 динара. После седам година Сима и Лепосава Борђевић премештени су у Прањане, а за нове учитеље постављени су Теофило С. Петровић и Милева Окановић. Милева Окановић је била учитељица другака, а Петровић трећака и четвртака. Владимир С. Смиљанић учитељ првака, од 1910. године био је и управитељ школе.

Јован Калић, изасланик школа у таковском срезу јуна 1912. године одржао је испит, на коме је управитељ Владимир С. Смиљанић оцењен одличном, а Теофило С. Петровић и Милева Окановић врло добром оценом. У свом извештају министру просвете и црквених послова он је забележио: „У Брезни учитељи станују у „шатри“ (мале зградице које сељани праве око цркве и ту се о саборима скупљају). принуђени су да ту станују јер други стан не могу да нађу“.³⁸

ШКОЛА У МАЈДАНУ

Мајдански свештеник, кметови и трговци, у име мајданске црквене општине, 24. јула 1851. по други пут су се обратили начелнику црногорског среза молећи га да пренесе начелнику рудничког округа како намеравају изградити школу у близини мајданске цркве и „да поради“ код њега да им од Попречитељства просвештенија прибави за то одобрење.³⁹ Попечитељство је одобрило градњу, послало план зграде будући да су у рудничком округу тада радиле само две школе: у Горњем Милановцу и Брезни. Кад је с јесени 1852. године школа изграђена, мајданска општина замолила је управитеља основних школа Петра Радовановића да јој нађе способног и вредног учитеља истичући да ће му исплаћивати 150 талира годишње. Радовановић је препоручио Василија Степановића, који је знао немачки језик и био веома способан. Мајданска општина ће му, иако је сам учио 80 ученика, исплаћивати свега 60 талира годишње. Пошто није имао никакве друге приходе, а издржавао је супругу и двоје деце, жалио се Попечитељству просвештенија „како је у Мајдану, као и у Београду, скупоћа велика и да учитељ овде с малом платом не може живети“. Попечитељство је, у вези с овим, писало начелнику рудничког округа, који је отписао да ће онда кад се буду поставили један учитељ у качерском а три у моравском срезу, начелништво покупити од свег народа овога округа по један цванцик приреза и потом повисити плату свим учитељима у рудничком округу, а нарочито мајданском, ако буде оволико ученика учио“⁴⁰. После трогодишњег боравка у Мајдану, Степановић је премештен у неку другу школу, а за новог учитеља постављен је Светозар Жарковић из Новог Сада са изучених пет разреда гимназије и изученим немачким језиком у Петроварадину. Није прошла ни година дана, а на овог учитеља се жалио председник мајданске општине — „да уместо да учи ђаке проводи се и карта у механи, свађа са кметовима а о свецима скоро да никада не одлази у цркву.“⁴¹ Међутим, и Жарковић је, као и његов претходник, остао три године у мајданској школи. Од другог полугодишта школске 1857/58. његов наследник био је Сретен Величковић из Липнице (срез црногорски, округ руднички), који у једном свом извештају наводи да је школска зграда у добром стању, прозори су застакљени, направљена је земљана пећ, али се број ученика у троразредници смањио на 16. Иако је овај учитељ од среског начелника уредно примао 100 талира годишње, на испиту школске 1858/59. оцењен је као неспособан, због

чега је отпуштен из учитељске службе. Новопостављени Вучко Башић се после три године, запопио. Нови учитељ, Димитрије Јовановић, родом из Бабине Луке (округ ваљевски), са завршене две године земљоделске школе у Топчидеру, у мајданској четвороразредници са 47 ученика постигао је леп успех и за свој учитељски рад похваљиван од мајданске општине и препоручиван за награду. Међутим, учитељ Јовановић није био задовољан: сиромашна мајданска општина није му могла дати ни законом одређено парче земље за обрађивање. Молио је министра да „подејствује код мајданске општине“ да му, као вредном учитељу, повиси плату пошто је три пута препоручиван за награду. Бесхлебна мајданска општина ни у чему није му могла да удовољи, па је добио премештај у београдску основну мушку школу за учитеља трећака и четвртака. У Мајдану је у новембру 1874. године за привременог учитеља дошао Антоније Тодоровић, дотадашњи сумраковачки учитељ, родом из Богојевића (округ ужички), са завршена два разреда гимназије у Београду. Из његовог извештаја 1875/76. дознајемо да је школа сасвим запуштена и да у њој учи само девет ученика, који немају училиа. Министар просвете је препоручио начелнику рудничког округа да саопшти мајданској општини да ће, уколико не изврши све оправке на школској згради и не упише потребан број ђака, школу затворити.⁴² Изасланик за школе у рудничком округу написао је у свом извештају да је мајданска школа веома неусловна, да због малих прозора и високих скамија ученици у сред дана не виде да читају и пишу, због чега је министар просвете препоручио мајданској општини да прошири прозоре, а скамије поткрати. Учитељ Тодоровић је, као и његов претходник, молио за премештај због тога што се старатељ ни мало није бринуо о школи. По одласку учитеља Тодоровића, председник мајданске општине је молио министра просвете и црквених дела да се за учитеља у Мајдану постави Коста Недић, дипломирани учитељ, који ће, после три године, као одличан предавач, бити премештен у Горњи Милановац. На његово место доћи ће дотадашњи шутачки учитељ Алекса Радојевић, који ће мајданску школу затећи у очајном стању: прозори полупани, кров пропао — свуда прокишњава. И овај учитељ ће се веома кратко задржати у Мајдану. Од јануара 1882. године наследиће га Дионисије Ковачевић, дотадашњи учитељ лисанске школе (срез драгачевски), који ће, након месец дана, молити за премештај у своје родно место Доброселице, што му није одобрено пошто није положио учитељски испит. Његовим понашањем нису били задовољни општинска власт и ђачки родитељи,

па је премештен у Бањане, а бањански учитељ Јеротије Вујић дошао је у Мајдан. Вујића ће без икаквог повода усред дана напасти мајдански сељаци и пребити му десно ребро, због чега ће тражити и добити премештај у неку другу школу, а у Мајдан ће из Бањана поново доћи Ковачевић. И он ће брзо бити премештен у Заграђе док ће заграђски учитељ Коста Недић у новембру 1883. доћи у мајданску школу.⁴³ Недића су красиле педагошка умешност и благост у понашању, па је на годишњем испиту школске 1883/84. оцењен одличном оценом. У септембру 1884. је, „по потреби“ премештен у Врчин (округ београдски), а на његово место у Мајдан требало је да дође Максим Радовановић, који се у међувремену заполио. Председник мајданске општине молио је министра просвете и црквених дела да им за учитеља пошаље богослова Ђорђа Поповића, учитеља рудничке школе, смерног човека, који је пазио само на свој рад и у друге послове се није мешао.⁴⁴ Дакле, мајданској општини је одговарао учитељ који се неће мешати у политику већ ће се само бавити учитељским послом. После трогодишњег врло доброг рада, Поповић је премештен у Чачак, а у Мајдану се није журило са постављањем ново учитеља. Потом ће у јулу 1888. министар просвете обавестити начелника рудничког округа да се мајданска школа мора затворити, јер је влажна и нездрава⁴⁵. Начелник рудничког округа препоручио је мајданској општини да нађе другу, бољу зграду и да се најозбиљније заузме за грађење нове. Међутим, мајданска општина, пошто није успела да нађе бољу и удобнију зграду за школу, сматрала је и да постојећа може послужити, па је о томе обавестила начелника рудничког округа уз молбу да „подејствује“ да се у што краћем року, о трошку школске општине, изврши комисиони преглед.⁴⁶ Окружни инжењер и лекар, прегледавши школску зграду, у свом извештају написали су да је она боља од свих постојећих, дотрајалих школских зграда у рудничком округу. Пошто се упознао с комисијским извештајем, министар просвете послао је у новембру 1889. учитеља Ђорђа Милошевића, на кога ће се, због лошег понашања, жалити један сељак из Мајдана истичући „да од ђака изискује по један грош претећи затвором ако се новац не донесе, да ђаке не учи како треба па многи понављају разред и да се опија док је на учитељској дужности“. Милошевић је убрзо премештен у неку другу школу, а у Мајдан је, по казни, послат Живојин Крстић, учитељ у Липолисту (срез мачвански), због тога што су га двојица грађана оптужила код власти да се мешао у општинске изборе. Учитељ Крстић је уверио министра просвете да није крив и измолио да га

врати у Липолист „пошто му је ту жена учитељица а деца су код куће остала болесна“⁴⁷ Дошао је овде потом Петар К. Марић, дипломирани учитељ, који је, након две године, „по потреби“, премештен у Дудовицу (срез колубарски). Пошто је био одличан учитељ, грађани мајданске општине молили су министра да им га врати. „Прошле године — писали су — иако школа није радила три месеца, учитељ Марић је добио одличну оцену а нову школу би нам лакше било подићи пошто је учитељ у томе врло заузимљив“.⁴⁸ И сам учитељ Марић обратио се министру просвете: „Био сам до на Цвети 1895. у Мајдану а тада сам премештен у Дудовицу али сељани Мајдана долазили су а и молбе вам неколико пута слали да би ме опет вратили у Мајдан где сам за мог двогодишњег рада стекао лепо поштовање па због тога молим да ме тамо вратите“. Марићева молба је испуњена. У мају 1894. председник мајданске општине обавестио је министра просвете и црквених дела о намери ове општине да подигне нову школу, „а пошто грађани Мутња и Сврачковца који са Мајданцима чине једну школску општину не пристају да граде школу у Мајдану и нису прикупљали прирез за грађење и за издржавање овдашње школе молимо министра просвете да овим селима, која припадају другој политичкој општини одобри да сами за себе подигну школу“.⁴⁹ Међутим, министар просвете није одобрио одвајање ова два села од мајданске школске заједнице. Препоручио је начелнику качерског среза, коме припадају Мутањ и Сврачковци, да им нареди да прикупе прирез за подизање нове школе у Мајдану и предузму све законске мере да се то изврши.

Школске 1896/97. године мајдански ђаци су слушали наставу у две простране и удобне учионице новоизграђене школе.⁵⁰ Учитељи су им били брачници: Христина, са завршеном вишом женском школом, учитељица првог и другог разреда, и Петар Марић, управитељ школе и учитељ трећег и четвртог разреда. Марићи су 1902. године, „по потреби“, премештени у Прањане, а у Мајдан су дошли нови брачници Голубовић: Катарина (са завршеном шест разреда гимназије) учила је прваке и другаче, а Сретен, дипломирани учитељ, био је управитељ и учитељ трећака и четвртака. Четвороразредницу је похађало 58 дечака и само две девојчице.

Средином 1903. године Мутањ и Сврачковци су се одвојили од мајданске школске заједнице, па се број ученика у Мајдану смањивао, због чега су у другом полугодишту школске 1904/05. Голубовићи премештени у Бањане, а у Мајдану је постављен Радован Дивац, који се задржао четири године. Пошто мајданска општина са

њим није била задовољна, премештен је у октобру 1908, „по својој молби“ у новоотворену школу у Белом Пољу, а мајданска школа је неко време остала без учитеља. Потом су по једну годину овде службовали Љубомир Стојковић и Андрија Лојаница, а 1911. заучитељио се Јован Станковић, који ће у јулу 1911. обавестити министра да је број ученика порастао на 97, због чега је њему самом било немогуће да учи ђаке сва четири разреда. Стога је министар просвете одобрио поделу разреда на два одељења и поставио још једног учитеља кога је „чекао“ стан удаљен од школе 250 метара. На почетку школске 1911/12. новопостављена учитељица Лепосава Д. Максимовић учила је ђаке првог и другог разреда, а Јован Станковић, управитељ, трећи и четврти.

ШКОЛА У ПРАЊАНИМА

Почетком јула 1858. године начелник црногорског среза известио је начелника рудничког округа „да ће школа, која се већ годину дана по плану гради бити до краја јула завршена због чега је потребно да подејствује код попечитељства просвештенија да се за ову школску годину одреди учитељ“.⁵¹ Доласком Николе Јеремића из Прањана, са завршеном нормалном (основном) школом, за учитеља, прањанска школа је почела да ради. На крају првог полугодишта школске 1858/59. Јеремић је известио министра просвете и црквених дела да школа нема огрева и да због тога ђаци, којих је у тро-разредници 42, неуредно долазе на наставу. Након годину и по дана Јеремић је умро, а на његово место министар просвете и црквених дела поставио је Нестора Живчевића, свршеног богослова, који ће се после трогодишњег учитељевања, засвештени. Новопостављени учитељ Миленко Кушић, родом из Ариља, прве године службе, обавестио је министра: да је школа неоправљена, рамови на прозорима полупани, браве на вратима покварене, да нема ормана, стола, столице, ватраља, фуруне, школског сата, звона, креде, сунђера, а ни послужитеља.⁵² У септембру 1861. године прањанска општина се жалила министру — како не може сама да сноси трошкове оправке школске зграде пошто има само 200 веома сиромашних пореских глава. Молила је за одобрење да јој припадну села из ужичког округа: Гојна Гора и Дружетићи, а из рудничког округа: Коштунићи и Леушићи. Пошто ова села нису пристала да иступе из својих општина (Гојна Гора и Дружетићи из добрињске, Коштунићи и Леушићи

из брезанске), министар просвете је обавестио начелника рудничког округа да прањанској општини не преостаје ништа друго него да школу издржава сама, а ако то не може — нека је затвори; додао је да нову зграду треба подићи онде где људи покажу више ревности да је одрже.⁵³ У јуну 1865. општинари, кметови, школски старатељ и ђачки родитељи присуствовали су испиту у овој школи. Уверили су се да је Кушић одлично научио децу у свим предметима и да је одличан човек, па су писали министру: „Усуђујемо се замолити вас да нашем учитељу Миленку Кушићу за одличан рад по висите плату како би могао да издржава седморо укућана“. Пошто није имао за повишицу довољно година учитељског рада, Кушић је молио министра да га макар премести у Ариље, где му је имање, како би лакше могао да издржава породицу или пак у Ивањици или Ужице — места која су ближа Ариљу. Премештен је у Ужице, а на његово место у Прањане дошао је Милосав Јеремић (брат ранијег учитеља, који је умро, Николе Јеремића) дотадашњи учитељ у Рамићи, са завршеном основном школом у Чачку, који, показало се на годишњем испиту школске 1866/67, није задовољио у раду: ученици су показали лош успех, због чега је кажњен укором.⁵⁴ У новембру 1870. Јеремић се разболео, па је за привременог учитеља постављен Сава Живчевић, такође Прањанац (завршио основну школу у Прањанима и једну годину реалке у Чачку). Међутим, и овога учитеља је министар, након петогодишње службе отпустио, јер својим радом није задовољио, нити је положио прописани учитељски испит.⁵⁵ На место отпуштеног Живчевића дошао је Доситеј Обрадовић, свршени богослов из Саранова (округ крагујевачки), са завршена четири разреда гимназије и четири богословије у Београду. Учитељ Обрадовић био је врло добрих способности и владања. Две године је учитељевао у Старој Србији. Прањанци су били веома задовољни овим учитељем, па ће у јуну 1878. председник прањанске општине молити министра просвете да Обрадовића не премешта, „јер таквог учитеља, којим се ова школа, црква и општина поносе, прањанска школа од свог постања није имала“.⁵⁶ Али, министар је удовољио Обрадовићевој молби да буде премештен и у Прањане септембра 1878. упутио привремено Јанка Пурића, богослова из Сече Реке (срез ужички), који ће после годину дана тражити премештај у Ужице да би помогао сиромашној породици. Међутим, због оптужбе председника прањанске општине „да је учитељ Пурић пренебрего своју учитељску дужност и мешао се у опште послове, да је окупљао некакву компанију против општинске самоуправе“, премештен је у

Заграђе.⁵⁷ У Прањане је за учитеља постављен Арсеније Радовановић, из чијег извештаја видимо да се општина веома мало брине око поправке школе, која је стара, али тврда и комотна, па може још послужити.⁵⁸ Стога је министар просвете препоручио начелнику рудничког округа да нареди прањанској општини — да све хитне оправке изврши: намести дупле прозоре, врата и на њима браве, учионице и друге просторије окречи, набави дрва за огрев и да опомене родитеље да уредније шаљу у школу своју децу, коју задржавају због пољоделских радова, нарочито с пролећа када их је у прањанској троразредници само 37. Школске 1883/84. у Прањанима учитељује Јован Рафаиловић, врло добар предавач, вредан; све предмете је по програму предавао и показао лепе резултате. Наредне године учитељ Рафаиловић је молио (и добио) премештај у грузжанску Каменицу, где му је живела породица и где је раније учитељевао 12 година. Учитељ у Прањанима је по други пут Доситеј Обрадовић, који ће се већ на самом почетку жалити на старатеља школе Милосава Јеремића, бившег овдашњег учитеља — да, без икаквог разлога, отпушта ђаке из школе уместо да их што више упише и да се брине о њиховом уредном долажењу на наставу. Због оваквог старатеља Обрадовић је убрзо отишао из Прањана у неку другу школу, а његов настављач био је Јеврем Маринковић, који је министру просвете објаснио зашто је морао да оде из Мрчајеваца: „Само због тога што се моја кћер удала за једног момка за кога је Филип Јосиповић, бивши председник мрчајевачке општине, намеравао да уда своју кћер, зато се пошто-пото решио да ме премести из ове школе“. Међутим, тадашњи председник мрчајевачке општине молио је министра да одобри да се Маринковић врати у Мрчајевце, јер таквог врло доброг учитеља и човека жели ова општина.⁵⁹ Ова молба није одобрена. На основу надзорниковог извештаја о мрчајевачкој школи дознајемо „да је заслужио одличну оцену“. У децембру 1888. године окружни инжењер је, прегледавши прањанску школу, написао „да је школска зграда трошна и склона паду јер су јој зидови попуцали те је у њој опасно даље радити“, због чега је министар школу одмах затворио, а учитеља преместио у Враћевшницу.⁶⁰ Уместо да започну грађење нове школске зграде, Прањанци су стару поправили и прекрили. Окружни инжењер ју је крајем марта 1889. прегледао и обавестио министра да је добра, па је министар одобрио њено отварање „на привремено“. Од 5. маја за заступника учитеља постављен је Светозар Јеремић, свештеник из Прањана, са обавезом да обавља дужност до постављања сталног учитеља. На овог учитеља жалио се

председник прањанске општине министру просвете — да, због нестручности, није за учитељску службу; осим тога, обавезан је да, као свештеник, свакодневно одлази у парохију, па деца губе од наставе. У септембру 1889. Јеремић је разрешен учитељске дужности, а на његово место постављен је Трифун Марић, кога ће министар просвете и црквених дела након двогодишњег учитељства, због тога што се показао неспособним, отпустити из службе. Нови учитељи — Војислав Саватијевић, Јован Гонковић и Василије Савковић службовали су по годину. Од 1895. за сталног учитеља дошао је Крста Јањушевић, веома вредан човек, који је све предмете ученицима лепо и добро предавао. Једном приликом одвео их је и на Каблар, одакле су видели пола рудничког округа и с усхићењем питали: „Зар је тако велика Србија?“ Јањушевић је ученицима омилио наставу географије пошто их је често водио по околини. Због тога што је школске 1898/99. уписано преко 90 ученика, председник школског одбора молио је министра да одобри отварање још једног одељења и постави још једног учитеља. Тако ће од ове школске године у Прањанима новопостављена Лепосава Тушановић (са изученом вишом женском школом) бити учитељица првака и другака, а Сима Јањушевић, дипломирани учитељ, био је управитељ и учитељ трећака и четвртака. Због тога што је прањанска општина, у недостатку станова за учитеље, морала учитељици да плаћа стан, молила је министра просвете да за наредну годину за учитеље пошаље мужа и жену, јер тако не би морали да плаћају стан другом учитељу. Међутим, то није удовољено, него су ова два учитеља — Лепосава Тушановић и Сима Јањушевић, који су учили преко 100 ученика, остали у прањанској школи шест година. Тек школске 1904/05. у Прањане ће за учитеље доћи брачни пар Марић: Персида (са завршеном вишом женском школом) постављена је за учитељицу првог и другог, а Петар (са завршеном учитељском школом) за управитеља и учитеља трећег и четвртог разреда. И Марићи су били веома добри учитељи и у Прањанима су остали три године да би их наследили Ајдачићи: Босиљка (са изученом вишом женском школом) — учитељица првака и другака и њен муж Драгомир (са изученом учитељском школом) — управитељ и учитељ трећака и четвртака. И они су учили преко 100 ђака. Својим одличним радом нарочито се истицао управитељ Ајдачић. Ајдачићи су у Прањанима учитељевали само једну годину, па су премештени у чачанску Жежевицу, а прањанска школа, са преко 150 ученика, остала је без и једног учитеља пошто Наталија Милетић није одмах стигла са своје учитељске дужности у Враћев-

шници. Због тога што је школске 1909/10. уписано око 200 ученика, у прањанској школи су постављена три учитеља. Осим Наталије Милетић, учитељице првог разреда, дошао је учитељски брачни пар Ђорђевић: Лепосава за учитељицу другог и Сима — трећег и четвртог разреда и управитеља. Све троје су били одлични учитељи, нарочито Сима Ђорђевић (који је предавао и у продужној школи и радио на описмењавању одраслих). У обе школе почео је учитељевати 2. октобра 1910. У продужну школу уписано је 17 ђака, али четворица су је напустили због болести, а двојица када су почели земљоделски послови. До краја школске 1910/11. учило је 11 ђака. Учитељ Ђорђевић им је сам предавао све предмете: српски језик, рачун, земљопис, историју и пољску привреду. Продужна школа радила је недељом и празничним данима пре подне и четвртком после подне. Укупно је било 90 радних дана или 270 часова. У јуну 1911. свих 11 ђака положило је испит и све их је школски надзорник оценио одличном оценом. Ђорђевић је научио писмености и 10 одраслих људи (од 17 до 35 година старости). Њих је учио недељом и „светачним данима“ после подне. Тако је овај учитељ без одмора учио ђаке редовне основне и продужне школе и одрасле људе. На испит за одрасле дошли су да слушају многи сељаци из радозналости и били задивљени када су чули да тих 10 одраслих људи, који су били потпуно неписмени, сада знају буквар, читанчицу, да пишу и рачунају до 100. Тако је учитељ Ђорђевић свим неповерљивим показао да се и потпуно неписмени људи могу описменити ако се учењу приђе са доста воље и љубави. Овај вредни учитељ, који је све стизао, имао је одлично уређену школску башту, из које је, без наплаћивања, давао сељацима, не само семе и расад, него и род неких усева и поврћа. Надзорник за школе у таковском срезу Ђ. С. Којић је 3. јула 1911. известио окружни школски одбор у Горњем Милановцу о свему што је учитељ Ђорђевић учинио и предложио је да му се додели што већа награда, коју је у пуној мери заслужио.⁶⁹

ШКОЛА У ЉУТОВНИЦИ

Љутовница је 1858. године саградила посебну зграду за школу, која није почела да ради те године, јер се томе успротивио начелник рудничког округа у Горњем Милановцу зато што би ђаци из щутовничког краја из горњомилановачке прешли у своју, знатно ближу щутовничку школу, чиме би се смањио број ђака у горњомилановач-

кој школи. Тек после пет година обратили су се министру просвете и црквених послова Петроније Весковић, парох љутовничке цркве, и кметови љутовнички, накучански, врњчански, синошевачки, калиманићки, клатичевачки, давидовачки и шилопајски, у име свијух села, молећи да им се одобри отварање школе код љутовничке цркве. Ту је школа радила од 1812. до 1840. године и тада је порушена.⁶¹ Министар просвете одобрио је отварање љутовничке школе препоручивши љутовничкој општини да за наставу набави све што треба и за учитеља је упутио Марка Петровића, Таковца, са завршена три разреда основне и три гимназије у Београду. Петровићу је љутовничка општина одредила плату од 100 талира годишње. Након његовог четворогодишњег службовања (отишао у неку другу школу) у Љутовницу је дошао Мијаило Терзић, родом из Злакусе (срез пожешки), са завршена четири основне и две реалке у Ужицу. Био је способан учитељ, лепог понашања; редовно је извештавао највишу просветну власт о стању љутовничке школе. Из вестија о стању школске 1874/75. године сазнајемо да љутовничка троразредница има 40 ученика, који је редовно похађају, да је школска зграда сасвим трошна, а врата и прозори расклиматани. У јулу 1876. године Терзић је погинуо у јаворском рату, па је школа остала без учитеља, а његова супруга и син без храниоца. Када је у марту 1877. године загорађки учитељ Витомир Николић премештен у љутовничку школу, затекао ју је у очајном стању, о чему су окружни инжењер и лекар, прегледавши је, обавестили начелника рудничког округа. Предложили су начелнику да љутовничкој школи треба што пре променити кров и подупрети настрешнице новим стубовима. Међутим, Љутовничани су писали министру просвете и црквених дела да не могу оправити школу овог пролећа онако како је окружни инжењер предложио, јер су и са храном оскудевали. Али, обавезали су се да ће на идуће пролеће (1882) подићи нову зграду, а до тада — „нека се школа затвори“.⁶² Тако је љутовничка школа затворена, а њени ученици уписани су у Мајдану и Савинцу, док је учитељ отишао у неку другу школу. После две године председник љутовничке општине известио је министра просвете да је школа поправљена и да јој треба послати учитеља.⁶³ Међутим, тек је у октобру следеће године за учитеља у Љутовницу требало да дође Стеван Миличић, свршени богослов из Краљева. Али, он је боловао од „плућне болести“, па је за школску 1883/84. ослобођен учитељске дужности. Тек је наредне школске године министар просвете у Љутовницу послао Алексу Нешића, што дознајемо из извештаја Мијаила Милошевића, надзор-

ника за школе у рудничком округу, који наводи да је учитељ за непуна четири месеца показао леп резултат, али да је школска зграда најгора у Србији и да је треба опет затворити пошто Љутовничани не мисле да саграде нову. Председник љутовничког школског одбора је 22. марта 1884. обавестио начелника црногорског среза „како су одлучили да подигну нову школу до Ђурђевдана те године“.⁶⁴ Место ће јој бити у љутовничком засеоку Травник, који је тремећа веле-речке, клатичевске и шилопајске општине. Али, она до Ђурђевдана и још задуго није саграђена.

Учитељ Нешић је у септембру 1885. известио министра да је уписано у сва четири разреда 66 ученика, да сви „не могу стати у једну учионицу“, јер је веома мала, па би се у њој гушили. Стога је министар припориочио „да се број ученика смањи тако што ће се из сваког разреда отпустити по 10—15 ученика при чему ваља пазити да то буду најсиромашнији или слабуњави.“⁶⁵ У априлу 1886. године министар је Нешићу одредио да иде у Стрелац (округ пиротски), што учитељ, због породице, није учинио и због чега је дао оставку на учитељску дужност напомињући да ће и даље улагати у удовички фонд. На његово место у Љутовницу је дошао Ивако Стојшић (за заступника учитеља), који је завршио само три разреда учитељске школе. Иако несаршени ђак, Стојшић је у четвороразредници постигао леп успех. Од надзорника Ђуре Врбавца је, на годишњем испиту школске 1886/87. добио одличну оцену. Будући одличан педагог, деца је омилио учење и књигу. Све предмете су веома добро и по програму обрадили. Нарочито су добро знали српски језик (лепо су читали и разумели прочитано). Често их је изводио у околину. Једном су ишли и на Штурац, највиши врх Рудника, одакле им је показивао историјске знаменитости овог краја. Наредне школске године овај учитељ је оцењен врло добро оценом. Сам је учио 62 ученика у једној учионици, из које се, због загушљивости, после десет минута, морало просто бежати.⁶⁶ Иако је љутовничка школа била крајње неуловна, са грађењем нове се отезало. Школски одбор није испунио обећање надзорнику рудничког округа Ал. Станојевићу да ће за годину-две саградити нову школу, па је министар просвете 28. јула 1892. стару школу у Љутовници затворио а учитеља Стојшића преместио у Боговађу (округ ваљевски). Два месеца касније председник Љутовничке општине и председник школског одбора молили су министра да им одобри отварање школе наводећи „да су школа и црква у Љутовници најстарије у овом срезу“ и да им, како деца не би дангубила, треба послати учитеља. Одобрено им је да се постојећа школа поп-

рави и употреби док се нова подигне. Пошто нова није подигнута за обећано време (годину дана), стара је по трећи пут затворена. Опет су Љутовничани у августу 1895. молили министра просвете и црквених послова да им одобри држање наставе у старој школи, а они ће за две године саградити нову по прописаном плану. Министар им је одговорио: „Ако се узме да је љутовничка општина доста велика јер има 500 пореских глава и да је прирез за грађење школе одобрен крајем 1893. године, онда произлази да је љутовничка општина немарна и незаузимљива према грађењу школе“. И, одобрио им је отварање старе школе, али тек пошто је 28. новембра 1896. сачињен уговор између председника клатичевачке општине и села Калиманића, Љутовнице и Шилопаја са Марком Зарићем, трговцем из Горњег Милановца, као предузимачем, за градњу нове школе. Ученици који су, док је школа у Љутовници била затворена, похађали таковску, мајданску и горњомилановачку школу. Потом су преведени у љутовничку. Било их је у сва четири разреда 74. Од грађана Љутовнице, Калиманића и Накучана прикупљен је и ванредни прирез од 1. јула 1898. до другог тромесечја 1899. да би била довршена нова школа, која је почела да ради 1. новембра 1899.⁶⁷ Председник клатичевачке општине тек је 6. априла 1900. обавестио Свет. К. Матића, надзорника школа у рудничком округу, „да је школа у Љутовници саграђена и од комисије, која ју је прегледала, примљена“. Пошто је број ученика повећан (у сва четири разреда било их је преко 90), постављена су два учитеља: Милева Петровић (са завршеном вишом женском школом) за први и други разред и Периша А. Поповић (са завршеном учитељском школом) за учитеља трећег и четвртог разреда и управитеља.

Љутовничку школску општину сачињавала су села Љутовница, Калиманићи, Накучани, Врнчани и Шилопај. Врнчани и Шилопај су припадали качерском срезу и нису учествовали у грађењу нове школе. Врнчани су 1893. године захтевали од начелника таковског среза да им „подејствује“ код министра просвете одобрење да сами за себе саграде школу. То им није одобрено, јер је врнчанска општина мала да би школу саградила и издржавала. Шилопај се, у априлу 1904, подигавши за себе нову школску зграду, одвојио од Љутовничке школске општине.

После трогодишњег учитељевања у Љутовници учитељи Милева Петровић и Периша А. Поповић су, по потреби службе премештени у неко друго место да би Љутовничка школа скоро годину дана остала без учитеља, у којима је тадашња Србија оскудевала.⁶⁸

Потом је (школске 1904/05.) дошао за учитеља, привремено, Момчило Поповић, свршени богослов, кога је — када се, након годину дана, засвештенио — заменио на стално Добривоје С. Васиљевић са завршеном учитељском школом. Љутовничка школа је за стан другом учитељу закупила црквену кућу близу школског дворишта, а школску просторију, у којој је други учитељ до тада (1908) становао, претворила у другу учионицу. У Љутовницу ће поново доћи Периша А. Поповић да учи трећаке и четвртаке и да буде управитељ школе, а његова супруга Лепосава са завршеном вишом женском школом биће учитељица првака и другака. На годишњем испиту школске 1911/12. свих 85 ученика четвороразреднице показало је одличан успех из свих предмета.

ШКОЛА У ГОРЊИМ БАЊАНИМА

У августу 1864. године председник лозањске општине обратио се у име села Бањана, Лозња и Полома (која су сачињавала ову општину) министру просвете и црквених послова да им одобри отварање школе у Горњим Бањанима, код цркве, како им не би деца пешачила преко воде и беспутних гора у брезанску школу.⁶⁹ Две године доцније начелник црногорског среза обавестио је министра „да ће нова школа у Горњим Бањанима до почетка школске 1866/67. бити готова и да јој треба послати учитеља“. Доласком учитеља Аксентија Симића из Бањана (завршио гимназију у Крагујевцу и богословију у Београду) школа у Горњим Бањанима са, 35 ученика, почела је да ради. Овај врло добри учитељ остао је у свом родном месту три године да би потом отишао у неку другу школу, а наследио га је Маринко Челаревић, родом из Босне (завршио четири разреда гимназије и богословију у Београду). Челаревић је учитељевао само једну годину, као и његов наследник Сретен Поповић из Јованчевића (округ ужички), са завршена два разреда реалке у Ужицу. После ове двојице заучитељио се Јеротије Вујић, чијим се радом и успехом ученика у бањанској троразредници одушевио надзорник школа за руднички округ школске 1878/79. и саопштио министру просвете: „У овој школи највише је првака и другака али они читају, пишу и певају боље него трећаци у другим школама“.⁷⁰ Учитељем Вујићем били су задовољни ђачки родитељи, кметови и свештеници. Говораху да је омилио школу њиховој деци и њима. После пет година Вујић је, „по потреби“, премештен у Мајдан. Међутим, бањанска оп-

штина умолила је министра да се Вујић врати. Учио је бањанске ђаке до 1886. Онда је дошао учитељ Вујица Ковачевић, који је, после годину дана, због неслагања с свештеником, премештен у Мајдан. И новопостављеном учитељу Витомиру Николићу овај ће свештеник правити смицалице. Оптужиће га да неуредно посећује цркву, због чега је кажњен укором и доцније премештен у Горњи Милановац.

У септембру 1888. окружни инжењер Драгић, окружни физикус Нешић и начелник таковског среза Петар Јовановић били су комисија која је прегледала школу у Горњим Бањанима и у извештају забележила „да је школска зграда направљена од слабог материјала — бондрука — и да су диреци, који држе зграду, иструлили при земљи те се зграда нагнула на једну страну“. Стога није могло ништа да се преправља, него је требало да се поставе „нови дуварови“, у ком случају је било боље саградити нову зграду. У једној тескобној учионици учила су 63 ученика (на једног ученика је долазило 1,38 м² простора, а „према пропису“ морало је да буде 5 м²).⁷¹ Због тога је под крај децембра 1889. године министар просвете затворио школу у Горњим Бањанима, а ђаке разместио у околне школе. Председник бањанске општине, у име ове школске општине, по затварању школе, обратио се министру просвете с молбом да одобри окружном инжењеру да поново прегледа ову школу, предложи поправку — како би послужила док се нова озиди. Оправљена, ова школа је опет прорадила условно на две године, будући да се, потом, „ни под којим условима неће више отварати“. Становници бањанске школске општине почели су да прикупљају прирез за грађење нове школе. У ово време је у старој школи учитељевао несвршени ученик учитељске школе Јеремија Тадић. Из његовог известија дознајемо да му долазе деца из Теочина (који није припадао бањанској школској општини), чији родитељи нису учествовали у издржавању школе. Скученог простора, школа није могла да прими више од 50 ученика, због чега су многи остали неуписани. Стога је бањански школски одбор од браће Деспотовића из Полома, за шест динара, закупио зграду у коју је смештен први разред са 42 ученика, а други, трећи и четврти, са 51 учеником, остао је у старој школи, удаљеној од ове 100 м. Један учитељ морао је да учи ђаке у обе школе.

Села (која су улазила у бањанску школску општину) Горњи Бањани, Горњи Бранетићи, Озрем, Полом и Лозањ, иначе веома сиромашна, прилично су тешко скупљала прирез за грађење школе, због чега је бањанска општина молила министра просвете и црквених послова да продужи рок до кога треба саградити школу. После

седам година (од како је одлучено да се сагради) почела је градња у близини старе школе, на земљишту које је бивши свештеник Атанасије Симић драговољно уступио бањанској цркви.⁷² Министар просвете поручио је бањанској општини да дође до тапије на то земљиште, којим је располагала црква. Симић је, тестаментом завештао још и 300 динара за школовање сиромашних ђака.

Почетком школске 1899/90. године отворена је нова зидана школа са две простране и удобне учионице. Учитељеваће у њој Персида Сретеновић и Лепосава Мајсторовић, које су завршиле вишу женску школу. Прва је учила прваке и другаче, а друга — трећаче и четвртаке. Овим учитељицама није био задовољан свештеник бањанске цркве Ранислав М. Нешовић, „јер нису кадре да му помогну у свршавању св. литургије“. Због тога ће умолити министра да наредне године, уместо Лепосаве Мајсторовић, дође учитељ Василије П. Вукомановић.

Стара школска зграда у Горњим Бањанима, која је служила за стан учитељима, за ручавање и ноћивање ђака, трошна и склона паду, могла је да угрози живот учитељима и ђацима.⁷³ Иако је окружни инжењер, прегледавши је крајем октобра 1903. године, предложио надзорнику у Горњем Милановцу да се у њој забрани становање, надаље се ту становало, јер није било куће у Горњим Бањанима коју би општина закупила за ову намену. Новопостављени управитељ школе Јеврем Маринковић је 30. новембра 1903. обавестио окружног школског надзорника у Г. Милановцу: „Ми наставници и даље остајемо при ранијем мишљењу да би ову пређашњу школу требало затворити а да се подигну нови станови за учитеље“.

Школске 1904/05. школу у Горњим Бањанима похађали су 91 ученик и две ученице, а учитељи су им били: Катарина и Сретен Голубовић. Катарина је имала завршених шест разреда гимназије, а учила је прваке и другаче, а њен муж Сретен, дипломирани учитељ, трећаче и четвртаке, а уједно је био и управитељ школе. Овај учитељски брачни пар није становао у пређашњој старој школи него, као у Брезни, у „шатри“, код цркве, коју су сељаци направили да би се о саборима ту скупљали. Други стан нису могли да нађу, а бањанска општина тек у пролеће 1909. године припремала се да сагради станове. Због тога што није било правих станова, учитељи у бањанској школи ће се често мењати. Одласком Голубовића, од 1907. године, овде су били учитељи Живојин Цветковић и Јелица Петровић, који су се истицали вредноћом и предлагани за посебну похвалу. Али, Јелица је остала само једну годину, па ју је заменила Љубица

Кадиф, коју је, после годину дана наследила Јулијана Стевановић. На место учитеља Цветковића након две године дошао је Војислав А. Нешић. Школске 1911/12. школу у Горњим Бањанима похађали су 101 ученик и четири ученице.

ШКОЛА НА САВИНЦУ

Десетог августа 1869. председник таковске општине молио је министра просвете да одобри отварање школе код савиначке цркве. У молби је рекао да је давне, 1804. на овом месту отворена приватна школа, која је са прекидима радила до 1842. године, када је, по заповести ондашњих власти, затворена и да би ту школу требало обновити да ђаци из таковске општине не пешаче око два сата до горњомилановачке школе где, за невремена, ноћевају, што је њиховим родитељима — морају им носити храну и преобуку — трошак.⁷⁴ Међутим, тек деценију касније су таковска (село Шарани) и дреновска општина (села Дренова и Лочевци), која су сачињавала таковску школску општину купиле кућу од савиначке цркве (од попа Милосава Шљивића) за школу. По мишљењу окружног инжењера, ова кућа је одговарала намени будући да је на здравом месту и скоро озидана, а по мишљењу стручне комисије, упућене из Министарства просвете, није одговарала, јер су собе мале. Послушавши стручну комисију, министар није одобрио да ова двособна кућа, у коју може да стане само 40 ђака, буде школа. То одобрење, али на привремено, добиће наредне године — када су овој кући призидане једна учионица, соба за ноћивање ученика и кујна. Препоручено је таковцима да, чим се повећа број ученика, подигну нову, планску школу. Клатичевачкој општини, која је тражила да јој деца иду у ову школу док се сагради нова у Љутовници, министар просвете је одговорио — „да пожуре око градње школе, иначе ће морати децу слати у друге удаљеније школе пошто Таковчани ни за своју децу немају довољно места у школској згради коју имају“. Из извештаја начелника црногорског среза начелнику рудничког округа од 4. маја 1883. са знајемо да би грађење школе на Савинцу стајало 400 дуката, који би се скупили тако што би свака пореска глава у Шаранима, Дренови и Лочевцима дала по 30 динара приреза. Начелник црногорског среза био је против грађења школе на Савинцу због тога што је у Такову планирано грађење школске зграде о трошку краља Милана, на месту удаљеном од Савинца само пола сата хода. Међутим, школа у Такову неће бити тако брзо саграђена, па су сељаци Шарана,

Дренове и Лочеваца тек након једне деценије (то јест почетком 1889) „догазили“ у Београд да моле министра просвете и црквених послова да им одобри отварање школе на Савинцу у оној истој кући коју су купили од попа Шљивића — како им деца не би више пешачила у горњомилановачку и брезанску школу. Пошто је ова кућа дограђена (још једна просторија је озидана), стављен дрвени под у свим просторијама и набављене гвоздене пећи, министар просвете је 12. октобра 1890. одобрио отварање школе на три године, за које време је општина дужна да сагради нову.⁷⁵ Председник савиначке општине, Јевта Милетић, молио је министра да им за учитеља постави Драгомира Петковића, свршеног ђака учитељске школе са положеним учитељским испитом. Молба им није одобрена. За учитеља је дошао Коста Ј. Спасојевић, који ће учитељевати само годину и бити премештен у Мајдан, а његов настављач Милан Ј. Лазић, такође после годину дана, упућен је у таковску школу. Новопостављени Војин Љешевић није ни годину учитељевао, па је дошао Драгутин Арнаутовић, после чијег једногодишњег службовања је, од 1894, учитељ био Миладин Стевановић, из чијег извештаја дознајемо да су у сва четири разреда учила 72 ђака, којих је могло бити два пута више ако би постојала још једна учионица. Стевановић је предложио министру просвете да ђачка соба за преноћиште, која је пространа и видна, послужи за учионицу, пошто ђаци у њој не ноћевају, јер им је близу школа. Ово није — да се не би отезало са грађењем нове школе — одобрено. Због честих промена учитеља, Савинчани су молили начелника таковског среза „да подејствују“ код министра просвете да им пошаље вредног и поштеног учитеља, а не некакве сплеткарше, какве су до тада имали.⁷⁶ Новопостављени Љубомир Н. Вукашиновић сам је учио сва четири разреда са преко 80 ученика. Због тога ће председник школског одбора молити министра просвете да одобри отварање другог одељења и постави још једног учитеља. „Како сам и сâм неписмен — обавештавао је председник савиначког школског одбора — рећићу и ово: да од 240 грађана у овој школској општини једва да има 15 писмених а ни они нису прекорачили школски праг него су самоуки“. Иако малобројни и сиромашни, људи овог планинског краја желели су да им се деца школују и да им се за то обезбеди учитељ. У септембру 1898. одобрено је отварање другог одељења, у које је смештено 34 трећака и четвртака, а учитељица им је била Милица Недић, којој се наредне године придружила Марија Станишић (уместо учитеља Вукашиновића), учитељица 41 првака и другака. Ове две учитељице остале су заједно само једну школску го-

дину, а потом, пошто је председник савиначког школског одбора молио министра просвете да се на место једне од њих постави учитељ, како би се у школи одржавала већа дисциплина и како би савиначка црква — „храм светог Саве“ имала учитеља „певника“, обе су премештене. За учитеља сва четири разреда (59 ученика) постављен је Радован Дивац, богослов, који ће, зато што је сам учио велики број ученика, молити министра просвете и црквених послова да постави још једног учитеља без фамилије или неудару учитељицу пошто у школи има само један стан који би био тескобан за две фамилије.⁷ Дивац је убрзо премештен, а његов настављач Драгомир Поповић, такође богослов, такође је молио да се, због тога што четвороразредница има 77 ученика који се могу сместити у две учионице, постави још један учитељ. На ову молбу министар му је 11. септембра 1905. године одговорио „да, због оскудице у наставницима народних школа, не одобрава поделу разреда на одељења“.

Надзорник за народне школе у таковском срезу известио је министра просвете „да је школа на Савинцу у очајном стању због тога што среска и окружна власт нису приморали општинску власт и школски одбор да тачно врше своју дужност према савиначкој школи“. Због тога ће министар просвете и црквених послова наредити школском одбору да за школу набави све што јој треба и да јој се школски прирез што пре измири. Председник савиначке општине, Илија Петровић, незадовољан честим променама учитеља, молио је министра просвете да им већ једном устали учитеља, јер је и садашњи, Драгомир Поповић, „на привремено“ пошто није имао завршену учитељску школу, нити положен учитељски испит. После жалбе председника општине, која је била оправдана, 1907. године је овде упућен Растимир Перуничкић, дипломирани учитељ. Председник школског одбора, Маринко Петровић, у августу 1908. писао је окружном школском одбору: „Пошто је већина грађана савиначке школске општине била радна да школу не само мушку него и женску децу уписало би се 45 првака и 41 ученик другог, трећег и четвртог разреда“. Тако велики број ученика оптерећивао би једног учитеља, квалитет наставе и успех ученика био би веома лош, писао је, и молио да помогне код министра просвете на постављању још једног учитеља другом одељењу, за које је постојала учионица. Овога пута министар просвете и црквених послова одобрио је поделу разреда. Први разред са 45 ученика-ца учио је новопостављени Радомир Перуничкић, а други, трећи и четврти разред са 41 учеником — управитељ Растимир Перуничкић. Наредне школске године оба учитеља

су премештена, а њихови настављачи су били брачни пар Васићи: Даница (са завршеном вишом женском школом) учила је прваке и Драгомир (дипломирани учитељ) — другаче, трећаче и четвртаке (уједно — управитељ школе). Међутим, и овај брачни пар остао је само једну годину па их је школске 1911/12. наследио учитељски пар Иконић: Даринка — учитељица првака и другача и Милан — управитељ и учитељ трећача и четвртака. Четвороразредницу на Савинцу похађало је 85 ученика и 22 ученице, што је леп доказ да су се женска деца у све већем броју школовала. У јуну 1912. године Јован Калић, изасланик за школе у таковском срезу, одржао је годишњи испит. Том приликом је, осим о успеху ученика, писао и о њиховом здрављу: „У овом крају ове године владало је много заразних болести: мале богиње, велики кашаљ, шарлах, срдобоља и друге. У савиначкој школи више од половине ученика дошли су на испит а лица су им била осута малим богињама.“ Изасланик Калић је болесну децу „отпустио кућама“, а само здраве испитивао. Међу децом је било доста умрљаника због тога што је лекарска помоћ била недовољна. Било би их, свакако, мање да су школе, како је учитељ предлагао, распуштене, јер болест не би прелазила са ученика на ученика.

ШКОЛА У ТАКОВУ

У мају 1883, „о Цветима“, краљ Милан I Обреновић, посетио је Таково и, потом, написао министру просвете Стојану Новаковићу:

„Није потребно доказивати од коликог значаја је да се о Такову, историјски важном месту, одржи историјска свест у живој и трајној успомени јер је Таково израз свих народних жеља до 1815. и врело свих народних преображаја који су се десили након 1815. Зато обећавам да ћу о свом трошку подићи овде школу у којој ће учити потомци оних који су први прихватили велику мисао српске државе“.⁷⁸

Оснивање школе у Такову било је неопходно и стога што оближње нису радиле: на Савинцу није одобрен рад због тога што за школску зграду је одређена тескобна попова кућа, а у Љутовници је затворена, па су само најимућнији родитељи слали децу на школовање у Горњи Милановац. Стојан Новаковић је препоручио начелнику рудничког округа да образује комисију која би за школу изабрала најбоље место. Комисија је у јуну 1883. изабрала место на висоравни код таковске цркве, са које се могла видети долина и пут према „чувеном таковском грму“. Док су Таковци тражили да школа

буде на овом месту, житељи Синошевића и Лочеваца настојали су да се сагради код „таковског грма“, који је, — истицали су — средокраћа таковске школске општине. Иако је удаљеност „таковског грма“ од цркве занемарљива ова два села била су упорна у свом настојању, па је у мају 1890. вршилац дужности начелника рудничког округа известио министра просвете црквених послова да је, после пажљивог разгледања земљишта код таковске цркве и „таковског грма“, увидео да је оно код „таковског грма“ подводно и није добро да се на њему сагради школа. Међутим, када је, трећи пут, изашла нова комисија, под утицајем тадашњег начелника рудничког округа Браловића, одредила је да се школа сагради код „таковског грма“. Када је почела градња, грађани таковске општине престали су своју децу да шаљу у горњомилановачку школу — да не би учествовали у трошковима око њених оправки и издржавања. Међутим, горњомилановачка општина је, уз помоћ министра просвете и црквених послова, присилила Таковце на ове трошкове и на слање деце у њену школу док установа у Такову почне радити. Почетком лета 1891. предузимач Никола Настасијевић завршио је зграду, која је имала две простране учионице, два учитељска стана, стан за послужитеља, собу за ноћевање ђака, ћачку кухињу, књижницу и учитељску канцеларију. Градња је коштала 42.169 динара. Обавештен о овом од начелника рудничког округа, министар просвете послао је комисију да зграду прегледа. Добивши извештај да је добра, послао је, с јесени, дипломираног учитеља Војислава Саватијевића који ће учити 54 ученика. Наредне школске 1892/93. године број ученика ће се знатно повећати, јер су таковској школској општини, осим Такова, Љеваје и Лочеваца, припали Синошевићи и Клатичево — села која су се одвојила од љутовничке школске општине. Ово одвајање министар просвете одобрио је да би мала таковска школска општина могла да издржава школу. Уз то, таковска школа је могла да прими већи број ученика од љутовничке. Због повећаног броја ученика, у Такову ће бити постављена два нова учитеља: Јулијана Терзић (за први и други разред) и Петар Црнчевић (за трећи и четврти). Две године доцније — пошто су ученици школа у Љутовници и Бањанима (које су затворене) примљени у таковску школу — отворено је треће одељење и постављена нова три учитеља: Анка Зисић (за прваке), Милица Ђурђић (за другаче) и њен муж Алексије (за трећаче и четвртаке, као и за управитеља школе). Школа у Бањанима је после годину дана поново отворена, а у Љутовници није радила ни наредне, па су њени ученици надаље похађали наставу у Такову, где је у

четири разреда учило 159 ученика и седам ученица. Међутим, из извештаја Алексија Ђурђића министру просвете сазнајемо „да 33 ученика и две ученице из Љутовнице не долазе у школу никако, да је већина тих ученика старија од 16 година, да су неки отишли у службу а неки на занате и трговину“.⁷⁹ Ђурђић је предложио министру (што је овај прихватио) да се ти ученици (престарели, школа им удаљена, родитељи сиромашни) ослободе даљег школовања. Он даље пише „да се у оба подрума школске зграде појавила вода висине 80 см, како је темељ зграде, пошто се камен непрестано круни, одроњен и како ће зграда, ако се не доведе у нормално стање, пропасти“. Ова подрумска вода се појавила још пре зиме када је школа почела да ради. На могућност овакве невоље министар је упознат од вршиоца дужности начелника рудничког округа пре градње школе, али је одобрио то место, јер га је изабрала комисија. „А да ли је и с чије стране, било утицаја при избору места, у то се министар није упуштао јер се школа увелико градила, грађевина се није могла рушити“. Прегледавши зграду, окружни инжењер је израчунао да би поправка коштала 8.000 динара. Међутим, народ није могао оволику суму да прикупи пошто је град претходне године потукао усеве, па је управитељ Ђурђић молио министра просвете „да подејствује“ код краља Александра за помоћ. Министар је одговорио „да је ред да готову школску зграду одржава сама школска општина а не да то тражи од краља“.⁸⁰ Поручио је начелнику рудничког округа да нареди школском одбору у Такову и таковској општини — да одмах све предузму и од воде осигурају школу.

Заузимљивошћу управитеља Ђурђића, у јануару 1898. године отворен је први разред продужне школе, у који су уписани 13 ученика и једна ученица. Вредни учитељ и управитељ Ђурђић бавио се (попут учитеља у Враћевшници) неговањем свилене бубе. Имао је, са још неким учитељима у таковском срезу, заслуге у оснивању „Пољопривредне подружине“ у Горњем Милановцу и задруге, која је поседовала више расадника.

Поновним отварањем школе у Љутовници број ученика у таковској се смањио, због чега је укинута треће одељење. Сва три дотадашња учитеља премештени су, а за нове су дошли Даринка и Божидар Гавриловић. Даринка је била учитељица првака и другака (46 ученика), а њен супруг Божидар — трећака и четвртака (42 ученика) и управитељ. Овај учитељски брачни пар остао је у Такову само једну годину. Њихови настављачи су дотадашњи учитељи у савиначкој школи — Растимир и Радомир Перуничкић. Учитељевали

су у Такову четири године да би их заменили Зорка и Бошко Јосић. Зорка (са завршена два разреда учитељске школе) учила је први и други, а њен супруг Бошко (дипломирани учитељ) — трећи и четврти и био управитељ школе. Овај одличан и вредан учитељски нар службовао је у Такову до 1912. године.

Школске 1907/08. Петар Ј. Поповић, надзорник школа у таковском срезу, известио је министра просвете да „на таковској школи треба вршити оправке јер се камен и малтер круни зато што се у оба подрума налази вода“. Тако је таковску школу требало готово непрестано „спасавати од подземне воде“.

На почетку школске 1911/12. у таковску четвороразредницу уписало се 84 дечака и 17 девојчица.

ОСТАЛЕ ШКОЛЕ

Школске 1903/04. године отворена је школа у Брајићима.⁸¹ Школска зграда је направљена од тврдог материјала, са две учионице и учитељским становима. Једино није имала ђачку собу за ноћивање. Брајићкој школској општини (која је припадала теочинској политичкој општини) осим Брајића, припадали су и Коштунићи. Сва четири разреда, са 60 ученика, је учио Петко Петковић, дипломирани учитељ. Из извештаја надзорника Јована М. Поповића о стању школе у таковском срезу (31. децембар 1908) дознајемо да је брајићка школска зграда најлошија у таковском срезу. Кров јој је сасвим пропао. О њој нису бринуле ни општинска, ни среска власт. Срески начелник се није потрудио да, на тражење председника школског одбора, примора теочинску општину да замени кров. По угледу на њега, потпуно су је занемарили председници општина (брајићке и коштунићке) које су чиниле ову школску општину.⁸² Није имала ни огрева, па је престала да ради. После годину дана, пошто је поправљена, уведена је опет настава у њој. Имала је малу ђачку лекарницу с најпотребнијим лековима, којима је учитељ лечио болесне ученике.⁸³ Школске 1911/12. наставу су похађала 82 ученика, које су учили Петко Петковић и Даринка Павковић.

Из извештаја надзорника Поповића сазнајемо да је отворена школа у Белом Пољу.⁸⁴ На годишњем испиту школске 1907/08. у овој школи испитано је 58 ученика, од којих је девет завршило четврти разред, 49 их је „прешло“ у други, трећи и четврти разред. Сва четири разреда је учио Богдан П. Ерић, кога ће, после годину дана, заменити Радован Дивац. Нова школска зграда у Белом Пољу

довршена је у септембру 1910. године. Била је од цигле и покривена црепом. Имала је две простране и добро осветљене учионице (четири прозора), попатосане, и добро осветљен ходник. Налазила се у близини суда општине белопољске, на оцедитом месту, код добре пијаће воде.⁸⁵ Министар просвете и црквених послова одобрио је да се школа у Белом Пољу прогласи за сталну. На пола километра од ње општина је саградила кућу за учитеље, чији је темељ од љутог камена, зидови од цигле, а она покривена црепом. У потпуности је одговарала намени. Једино што се налазила преко речице, од које, кад набуја, учитељи нису могли на посао.

Од 1911. године у Белом Пољу су службовали Тихомир Маринковић и Милица Отроковић (Јоксимовић). Милица се, док је службовала у Комарицама, удала за механичара, због чега је морала дати оставку на учитељство, јер је удаја за неучитеља била у супротности са тадашњим законом.⁸⁶ Пет година је због тога била без учитељске службе, а потом — пошто је Србија оскудевала у учитељима — постављена је у овој школи за привремену учитељицу. Министар просвете је поручио начелнику таковског среза да ће Милицу, ако се буде добро владала, вратити за сталну учитељицу. Школске 1911/12. белопољску школу је похађало 94 дечака и само једна девојчица.

Почетком школске 1909/10. у таковском срезу почеле су да раде две школе: у Горњим Бранетићима и Доњој Врбави.⁸⁷ Учитељ у Горњим Бранетићима био је Милорад Пантић, а у Доњој Врбави — Константин Костић. Школа у Доњој Врбави после годину дана је престала да ради. У Горњим Бранетићима школске 1911/12. уписало се 145 ученика, а учитељи су им били: Александар Милошевић и Десанка Ристић, односно Милошевић (удала се за учитеља Александра Милошевића).

СПИСАК УЧИТЕЉА

БРУСНИЦА

Стефан Лазић (1852)
Тимотеј Борђевић (1852),
Лука Петровић (1853),
Милан Ружић (1853—1858),
Стефан Костић (1856—1858),
Коста Спасојевић (1894)
Радосав Букнић (1894—1896),
Христина Бојовић (1894—1896),
Василија Арнаутовић (1895—1896),
Велимир Цветковић (1897—1912),
Лепосава Ристић (1897—1903),
Милева Радовановић (1897—1903),

Михаило П. Милошевић (1904),
Марија Кишпатић (1904—1912),
Драгутин Зисић (1904),
Роксанда Зисић (1904),
Драга Главашевић (1905),
Милан Лазић (1905—1912),
Милева Поповић (1905—1912),
Јулијана Лазић (1905—1907),
Јован Петронијевић (1906),
Милица Милићевић (1908),
Зорка Ракић (1909—1912),
Марица Ивановић (1909—1912).

ВРАБЕВШНИЦА

Милан Поповић (1867—1870),
 Јеврем Маринковић (1871—1872),
 Арсеније Јанковић (1873—1878),
 Милан Јанковић (1879—1880),
 Хранислав Петровић (1881—1884),
 Мирко Пејић (1885—1886),
 Михаило Красојевић (1887—1891)
 Јеврем Маринковић (1891—1894),
 Сретен Јанковић (1892),
 Милица Ср. Тешић (1893),
 Милица Лазаревић (1894),
 Милорад Јовановић (1894),
 Чедомиљ А. Нешковић (1895),
 Лепосава Борђевић (1895),
 Милутин Ралетић (1895—1896),
 Милан Лазич (1896),
 Јулијана Лазич (1896),
 Љубисав Јовановић (1897),

Даринка Спасић (1897),
 Владислав Жеравчић (1897),
 Арсеније Радовановић (1898—1903),
 Анка Обреновић (1898—1899),
 Недељко Бакић (1898—1901),
 Војислав Милорадовић (1898),
 Косара Обреновић (1899),
 Марија Станишић (1900),
 Јеврем Матић (1901),
 Даница Душмановић (1903—1904),
 Андрија В. Станојевић (1904),
 Живојин Цветковић (1904—1906),
 Наталија Зебић (1905—1912),
 Божидар Топаловић (1906—1912),
 Љубомир Недељковић (1906—1912),
 Надежда Топаловић (1908—1912),
 Наталија Милетић (1908),
 Милица Марковић (1909—1912).

БРЕЗНА

Никола Јеремић (1852),
 Сретен Поповић (1853),
 Никола Јеремић (1855—1858),
 Милоје Поповић (1859),
 Будимир Митровић (1860),
 Стојан Николић (1861—1862),
 Максим Грбић (1864—1865),
 Сава Шкрбић (1866—1868),
 Љубомир Павловић (1869—1872),
 Давид Петровић (1873),
 Љубомир Јаковљевић (1874—1875),
 Владимир Љубичић (1876—1877),
 Стеван Поповић (1878),
 Лазар Благојевић (1879—1884),
 Петар Дивнић (1885—1888),
 (место празно) (1889),
 Јевта Радовић (1890),
 Гавра Перовић (1890—1891),
 Димитрије Марковић (1891—1892),

Зорка Стојковић (1892),
 Савко Филиповић (1893),
 Милица Филиповић (1893),
 Петар Милосављевић (1894),
 Љубица Антоновић (1894—1895),
 Крсман Пејовић (1895—1897),
 Љубица Пејовић (1896—1897),
 Даница Душмановић (1897—1900),
 Михаило Купчевић (1898—1901),
 Живана Купчевић (1898—1901),
 (место празно) 1902),
 Јован Поповић (1903),
 Сима Борђевић (1903—1909),
 Лепосава Борђевић (1903—1909),
 Петко Петковић (1904),
 Драга Барјактаревић (1906),
 Владимир С. Смиљанић (1907—1912),
 Теофило Ст. Петровић (1910—1912),
 Милева Окановић (1910—1912).

МАЈДАН

Василије Стефановић (1853—1855),
 Димитрије Букнић (1856),
 Светозар Жарковић (1857—1858),
 Сретен Величковић (1859),
 Андрија Марјановић (1860),
 Вучко Башић (1861—1864),
 Димитрије Јовановић (1865—1874),
 Антоније Тодоровић (1875—1876),
 Коста Недић (1878—1884),
 Борђе Поповић (1885—1887),
 Драгутин Димитријевић (1888—1889),
 Борђе Милошевић (1890—1891),
 Коста Ј. Спасојевић (1892),

Владимир Павловић (1893),
 Петар Марић (1894—1900),
 Анка Зисић (1895),
 Христина Миловановић (1896—1900),
 (место празно) (1901)
 Сретен Голубовић (1902—1904)
 Катарина Голубовић (1902—1904)
 Радован Дивац (1905—1907),
 Љубомир Стојковић (1908—1909),
 Андрија Лојаница (1910),
 Јован Станковић (1911—1912),
 Лепосава Д. Максимовић (1912).

ПРАЊАНИ

Никола Јеремић (1859),
(место празно) (1860),
Нестор Живчевић (1861—1863),
Миленко Кушић (1864—1865),
Милосав Јеремић (1866—1871),
Сава Живчевић (1872—1875),
Доситеј Обрадовић (1876—1878),
Јанко Пурић (1878—1880),
Арсеније Радовановић (1881—1883),
Јован Рафаиловић (1884—1885),
Јеврем Маринковић (1886—1889),
Трифун Марић (1890—1891),
Јован Гојковић (1892—1893),
Доситеј Обрадовић (1894),

Крста Јањушевић (1895—1897),
Лепосава Тушановић (1897—1903),
Миљко Богдановић (1898),
Сима Јањушевић (1899—1904),
Даринка Ристић (1904),
Петар Марић (1905—1906),
Персида Марић (1905—1906),
Драгомир Ј. Ајдачић (1907—1908),
Босиљка Ајдачић (1907—1908),
Живојин Јаковљевић (1909),
Борислава Јаковљевић (1909),
Наталија Милетић (1909—1911),
Сима Борђевић (1910—1912),
Лепосава Борђевић (1910—1912).

ЉУТОВНИЦА

Марко Петровић (1864—1868),
Михаило Терзић (1869—1877),
Витомир Николић (1878—1880),
(место празно) 1881—1884),
Алекса Нешић (1885—1886),
Ивко Стојшић (1887—1892),
Миладин Стевановић (1893),
Димитрије Марковић (1894),
Владислав Жеравчић (1895),
Љубисав Јовановић (1896),

Јованка Стаменовић (1897),
Периша А. Поповић (1898—1899),
Милева Петровић (1899—1900),
Никола А. Загорчић (1901),
Персида Сретеновић (1901—1904),
Момчило А. Поповић (1905),
Добривоје С. Васиљевић (1906—1912),
Роксанда Зисић (1909—1910),
Лепосава Васиљевић (1911—1912).

ГОРЊИ БАЊАНИ

Аксентије Симић (1867),
Маринко Челаревић (1869—1870),
Сретен Поповић (1871—1876),
Јеротије Вујић (1878—1882),
Дионисије Ковачевић (1883),
Јеротије Вујић (1884—1885),
Вујица Ковачевић (1886—1877),
Витомир Николић (1888—1889),
Јеремија Попадић (1890),
Војислав Саватијевић (1891),
Радомир Вујовић (1892—1895),
Милутин Марић (1896),

Вићентије Бировић (1897—1898),
Лепосава Мајсторовић (1899—1900),
Персида Сретеновић (1899—1900),
Василије Вукомановић (1901—1904),
Сретен Голубовић (1905—1906),
Катарина Голубовић (1905—1906),
Живојин Цветковић (1907—1909),
Јелица Петровић (1907),
Љубица Кадић (1908—1910),
Војислав А. Нешић (1910—1912),
Јулијана Стевановић (1911—1912).

САВИНАЦ

(место празно) (1882),
Коста Ј. Спасојевић (1891),
Милан Ј. Лазић (1892),
Војин Љећевић (1893),
Драгутин Арнаутовић (1894),
Миладин Стевановић (1895),
Љубомир Вукашиновић (1896—1898),
Милица Недић (1898—1900),
Марија Станишић (1899),

Радован Дивац (1900—1903),
Драгољуб Петровић (1904),
Драгомир Поповић (1905—1906),
Растимир Перуничкић (1907—1909),
Радомир Перуничкић (1908—1909),
Драгомир Васићић (1910—1911),
Даница Васићић (1910—1911),
Милан Иконић (1912),
Живка Иконић (1912).

ТАКОВО

Војислав Саватијевић (1892),
Петар Црнчевић (1893),
Јулијана Герзић (1893—1894),
Милан Лазић (1894),
Алексије Бурђић (1895—1898),
Милица Бурђић (1895—1898),

Божидар Гавриловић (1899),
Даринка Гавриловић (1899),
Растимир Перуничкић (1900—1904),
Радомир Перуничкић (1900—1904),
Бошко Д. Јосић (1905—1912),
Зорка Јосић (1905—1912).

БРАЈИНИ

Петко Петковић (1904—1912),
Ранка Мартиновић (1908),
Лепосава Кадић (1910),

Анка Ожеговић (1911),
Даринка Павковић (1912).

БЕЛО ПОЉЕ

Богдан П. Ерић (1908),
Радован Дивац (1909—1910),
Тихомир Маринковић (1991),

Драгомир Тешовић (1912),
Живка Радосављевић (1912).

ГОРЊИ БРАНЕТИНИ

Милорад Панчић (1909),
Александар Милошевић (1910—1912)

Десанка Ристаћ (Милошевић) (1912)

ДОЊА ВРБАВА

Константин Костић (1909).

НАПОМЕНЕ

1. Јоаким Вујић, „Путешствије по Србији 1826“, друга књига, Српска књижевна задруга, стр. 149.
2. Архив Србије, Министарство просвете Србије, Ф. КК XXXVIII — 140 — 1836. (у даљем тексту АС МПС).
3. АС МПС, 4 — 234 — 841.
4. АС МПС, 1 — 91 — 842.
5. АС МПС, 1 — 5 — 846.
6. АС МПС, 6 — 4 — 846.
7. АС МПС, 3 — 578 — 151.
8. АС МПС, 31 — 10 — 903.
9. АС МПС, 61 — 55 — 906.
10. Милан Ђ. Милићевић, „Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба“, Београд, 1888, Слово љубве, 1979, стр. 277—278.
11. Исто.
12. АС МПС, 7 — 1052 — 864.
13. АС МПС, 25 — 97 — 883.
14. АС МПС, 16 — 14 — 886.
15. АС МПС, 10 — 66 — 887.
16. АС МПС, 17 — 37 — 889.
17. АС МПС, 29 — 238 — 889.
18. АС МПС, 42 — 180 — 191.
19. АС МПС, 5 — 43 — 892.
20. АС МПС, 22 — 242 — 895.
21. АС МПС, 39 — 73 — 896.
22. АС МПС, 25 — 57 — 900.
23. АС МПС, 14 — 45 — 903.
24. АС МПС, 52 — 117 — 907.
25. АС МПС, 49 — 141 — 908.
26. АС МПС, 1 — 20 — 842.
27. АС МПС, 6 — 4 — 846.
28. АС МПС, 4 — 319 — 848.
29. АС МПС, 3 — 359 — 867.
30. АС МПС, 17 — 67 — 875.
31. АС МПС, 13 — 5 — 883.
32. АС МПС, 7 — 3 — 884.
33. АС МПС, 12 — 200 — 884.
34. АС МПС, 2 — 43 — 886.
35. АС МПС, 15 — 127 — 887.
36. АС МПС, 9 — 131 — 897.
37. АС МПС, 14 — 55 — 905.
38. АС МПС, 25 — 209 — 912.
39. АС МПС, 3 — 260 — 852.
40. АС МПС, 1 — 99 — 853.
41. АС МПС, 6 — 32 — 858.
42. АС МПС, 12 — 90 — 875.
43. АС МПС, 28 — 90 — 883.
44. АС МПС, 21 — 89 — 884.
45. АС МПС, 11 — 125 — 888.
46. Исто.
47. АС МПС, 2 — 249 — 895.
48. АС МПС, 11 — 119 — 895.
49. АС МПС, 9 — 210 — 894.
50. АС МПС, 40 — 132 — 899.
51. АС МПС, 6 — 117 — 858.
52. АС МПС, 6 — 1069 — 863.
53. АС МПС, 8 — 1218 — 864.
54. АС МПС, 6 — 1102 — 867.

55. АС МПС, 10 — 27 — 875.
56. АС МПС, 4 — 178 — 878.
57. АС МПС, 8 — 69 — 880.
58. АС МПС, 18 — 14 — 883.
59. АС МПС, 22 — 217 — 889.
60. АС МПС, 40 — 153 — 911.
61. АС МПС, 6 — 901 — 864.
62. АС МПС, 8 — 6 — 880.
63. АС МПС, 28 — 35 — 882.
64. АС МПС, 22 — 21 — 884.
65. АС МПС, 25 — 132 — 885.
66. АС МПС, 24 — 22 — 889.
67. АС МПС, 30 — 123 — 900.
68. АС МПС, 31 — 117 — 905.
69. АС МПС, 4 — 743 — 866.
70. АС МПС, 11 — 122 — 878.
71. АС МПС, 38 — 260 — 897.
72. АС МПС, 20 — 14 — 898.
73. АС МПС, 42 — 72 — 903.
74. АС МПС, 5 — 117 — 872.
75. АС МПС, 6 — 39 — 898.
76. АС МПС, 5 — 127 — 898.
77. АС МПС, 23 — 91 — 903.
78. АС МПС, 17 — 73 — 897.
79. Исто.
80. Исто.
81. АС МПС, 59 — 33 — 904.
82. АС МПС, 71 — 43 — 909.
83. АС МПС, 49 — 141 — 908.
84. АС МПС, 13 — 47 — 908.
85. АС МПС, 41 — 82 — 910.
86. АС МПС, 6 — 119 — 911.
87. АС МПС, 71 — 43 — 909.
88. Архив Србије, Државни шематизам, 1852—1912, округ руднички.

ÉCOLES DES VILLAGES DE LA CIRCONSCRIPTION SCOLAIRE DE TAKOVO ENTRE 1804 ET 1912

Le texte est consacré aux écoles qui ont fonctionné de 1804 à 1912 sur le territoire de la circonscription scolaire de Takovo, appelée circonscription monténégrine jusqu'à 1891. Parmi les écoles les plus anciennes il convient de mentionner celle de Savinac (qui fonctionna comme école privée entre 1804 et 1842), celle de Ljutovnica, également privée, qui fonctionna de 1812 à 1840, ainsi que les écoles de Brusnica et de Vračevšnica. L'école de Brusnica fut fondée par Jovan Obrenović,

à ses frais. Lorsque celui-ci quitta Brusnica pour Čačak, l'école ne cessa presque pas de fonctionner, pour être bientôt gérée par le gouvernement. L'école garda ce statut jusqu'à 1841, date à laquelle elle fut placée sous l'administration de la commune. L'école du monastère de Vračevšnica fut fondée par Melentije Pavlović, pour être fermée en 1833, après sa mort. Elle ne fut rouverte que trente ans plus tard. En 1842 fut fondée l'école de Brezna et, une décennie plus tard, celle de Majdan. Avant les années 90 du XIXe siècle furent ouvertes les écoles à Franjani, Ljutovnica, Gornji Banjani, Savinac et Takovo, et ensuite celles de Brajići, Bijelo Polje et Gornji Branetići. Au cours de l'année scolaire 1911/1912 il y en avait douze. Cette circonscription étant parmi les plus grandes dans l'arrondissement de Rudnik, le nombre d'écoles aurait dû y être beaucoup plus élevé. Cependant, comme une école desservait au moins cinq villages, l'éloignement de celles-ci et l'exiguïté des locaux scolaires firent que la majorité des enfants ne purent pas faire leurs études primaires. Les écoles étaient éloignées l'une de l'autre plus de deux heures de marche, elles n'avaient généralement qu'une seule classe, si bien qu'elles ne pouvaient recevoir qu'un cinquième des enfants d'âge scolaire. La population de cette région étant plus ou moins pauvre, elle ne pouvait pas assurer les moyens financiers nécessaires à la construction de bâtiments scolaires. Les taxes perçues en faveur des écoles en même temps que l'impôt auraient dû permettre de payer les instituteurs et de subvenir aux frais de l'école. Mais, comme ces taxes n'étaient pas enregistrées à part, indépendamment des taxes municipales, les communes subvenaient d'abord à leurs besoins et ne cédaient aux écoles que les excédents. A cause de cette incurie, les bâtiments scolaires étaient généralement délabrés, mal équipés et ne possédaient pas de bibliothèques. Un passage du rapport présenté en 1907 par l'instituteur Vladimir Smiljanić illustre le mieux cette situation: »Depuis un mois déjà à l'école il n'y a pas de crayons, d'éponges, même pas un bout de craie. Les vitres de la classe sont cassées, le poêle fendu, si bien que la fumée au dedans et le froid au dehors rendent difficile l'enseignement. Le bâtiment scolaire est dans un tel état qu'il est dangereux d'y être; la cave au-dessous de la classe est pleine d'eau, tandis que la neige en se fondant pénètre dans la classe et rend les murs humides, si bien que les enfants s'en trouvent mal«. Le directeur de l'école, Sima Đorđević, s'en plaignit au sous-préfet de Takovo, au conseil scolaire de l'arrondissement, et même au ministre de l'éducation lui-même, mais personne n'offrit une aide substantielle, de sorte qu'un fonctionnement régulier de l'école resta impossible. Le mauvais état des bâtiments scolaires et des logements pour instituteurs faisait que ceux-ci n'y restaient pas longtemps, ce qui avait des répercussions néfastes sur l'enseignement. Comme la Serbie de l'époque ne disposait pas d'un nombre suffisant d'instituteurs, l'enseignement dans certaines écoles de cette circonscription était confié aux élèves d'écoles normales et de séminaires. Presque tous les instituteurs étaient de bons enseignants et nombreux étaient ceux qui se voyaient accorder des éloges et qui étaient proposés pour des prix par les parents d'élèves, par les autorités municipales ou les inspecteurs primaires. Il convient de mentionner l'infatigable Sima Đorđević qui dispensait l'enseignement non seulement à l'école et dans les cours complémentaires, mais qui alphabétisait aussi les adultes. Cet instituteur cultivait aussi un jardin scolaire, pour distribuer gratuitement aux paysans des semences, des plants et des produits recueillis. Nous avons déjà dit qu'à cause du petit nombre d'écoles et de l'espace scolaire exigü, peu nombreux étaient les enfants qui pouvaient faire leurs études et même ceux qui avaient pris leur inscription ne fréquentaient pas régulièrement les cours, surtout en hiver, à cause des distances qu'il fallait parcourir, et en été, à l'époque des travaux champêtres. L'enseignement était entravé également par des épidémies, à cause desquelles les écoles restaient souvent fermées pendant plus d'un mois. Compte tenu de tout cela, les succès obtenus par les élèves étaient satisfaisants. Quoique indigeants, les gens de cette région montagnaise tenaient à envoyer leurs enfants à l'école, non seulement leurs fils, mais aussi leurs filles, si bien que le nombre d'élèves augmentait d'année en année. Au cours de l'année scolaire 1911 1912, même 1643 garçons et 205 filles prirent leur inscription.